

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ZAPADNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI

KATEDRA ZA ČEŠKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Monika Pranjić

Motiv moći u prozama Milana Kundere

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Katica Ivanković

Zagreb, kolovoz 2018.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Odnos između pojedinca i države	2
2.1 Šala.....	2
2.2 Oproštajni valcer	7
2.3 Nepodnošljiva lakoća postojanja	11
3. Motiv moći u međuljudskim odnosima	19
3.1 Šala	19
3.2 Oproštajni valcer	23
3.3 Nepodnošljiva lakoća postojanja	30
4. Zaključak	38
5. Literatura	40

1. Uvod

Tema ovog diplomskog rada je motiv moći u prozama Milana Kundera. Analiza djela će se ograničiti na Kunderine romane pisane izvorno na češkom jeziku. Prvo djelo koje će biti analizirano je „Šala“, napisana 1965. godine, zatim „Oproštajni valcer“, napisan 1971. godine te „Nepodnošljiva lakoća postojanja“, napisana 1984. godine. Izabrana djela se odnose na početak, sredinu i kraj Kunderinog stvaranja na češkom jeziku. Motiv moći će biti analiziran u pogledu na odnos pojedinca i države te u međuljudskim odnosima.

---

¹Kundera je svoj roman „Besmrtnost“ preveo na češki 1994 godine pa se on može smatrati njegovim zadnjim romanom na češkom jeziku, ali iz razloga što se radnja ne odvija u Češkoj i ne prati likove iz Češke, analiza romana neće biti provedena.

2. Odnos između pojedinca i države

2.1. Šala

Moć države zajedno s ljudima koji imaju moć odlučivati o sudbini drugih ljudi u ovom djelu igra centralnu ulogu. Ludvik Jahn je student Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Pragu, član Saveza studenata i Komunističke Partije koji kreće na fakultet u vrijeme kada komunisti dolaze na vlast i nastoje učvrstiti svoj položaj. Ludvik je mladić kojemu je glavni okupacija kako osvojiti Markétu – djevojku u koju su svibili zaljubljeni, ali koja, isto kao ni vrijeme u kojemu su živjeli nije znala za šalu i koja je sve shvaćala suviše ozbiljno. Kako bi je osvojio, pribjegava najosnovnijoj ljudskoj taktici – želi naživcirati Markétu i služi se metodom koju ona ne razumije – šalom. Ljetne praznike Ludvik provodi na radnoj akciji, a Markéta na četrnaestodnevnom partijskom tečaju kojim je bila oduševljena jer tamo vlada „zdrav duh.“² Ludvik se nije mogao pomiriti s njezinom srećom dok on čezne za njom pa je kupio razglednicu na kojoj je napisao: „Optimizam je opijum za narod. Zdrav duh zaudara na glupost. Živio Trocki.“³ Nakon povratka na fakultet, Ludvik je bio pozvan pred Komitet kako bi se očitovao o napisanome. Ludvik je bio prvi od svojih prijatelja koji je počeo simpatizirati komuniste i koji se priključio Komunističkoj Partiji. Iako je više puta pokušao objasniti kako je riječ o šali, Komitet je bio neumoljiv i nije želio ni čuti za njegova objašnjenja, nisu zainteresirani za okolnosti i kontekst u kojem je Ludvik poslao razglednicu: „Sasvim je svejedno kako si pisao. Brzo ili polako, na koljenu ili na stolu, mogao si napisati samo ono što je u tebi. Ništa drugo nisi mogao napisati. Da si malo više razmišljao, možda to ne bi napisao. Ovako si barem napisao bez pretvaranja. Sad barem znamo što si i kakav si. Znamo da imaš više lica, jedno za Partiju, a drugo za ostale.“⁴ Iako je nekoliko puta pokušao objasniti da se radi o šali, prebacuje mu se da su njegove riječi imale *objektivno* djelovanje jer im nije dodao nikakvo objašnjenje u vezi sa svojim raspoloženjem. Nitko nije zainteresiran da čita između redova, da dozvoli mogućnost da je doista bila riječ o šali. Članovi komiteta samo vide i čuju ono što žele. Jakub Češka kaže da se Ludvikov iskaz shvaća kao kukavičko nijekanje/odbijanje da prizna, ne preostaje mu ništa drugo nego preuzeti ulogu “škūdce státu”, tek onda može govoriti (119). Kundera opisuje sliku režima koji je želio biti shvaćen previše ozbiljno, koji je sam sebe shvaćao toliko ozbiljno da nije trpio nikakve

---

² Kundera 2000: 41

³ Kundera 2000: 41

⁴ Kundera 2000: 45-46

šale, a pogotovo ne podrugivanje. U socijalističkom režimu je trebala svugdje vladati jednomišljenost. Sve što se imalo razlikovalo od toga, bila je prijatnija režimu. Ludvik biva suspendiran sa svih funkcija u Savezu studenata, izbačen s fakulteta te poslan u rudnike na služanje vojng roka. Kostka doba od 1948. do 1956. godine opisuje kao doba velike kolektivne vjere: „Čovjek koji je išao s tim vremenom bio je ispunjen osjećajima sličnim religiji: odricao se svoga ja, svoje ličnosti, svoga privatnog života u korist nečeg uzvišenijeg, nečeg što je iznad pojedinca. Marksistički su poučci bili, doduše, sasvim svjetovna podrijetla, ali značenje koje im je pripisivano bilo je slično značenju evanđelja i biblijskih pouka. Stvoren je krug misli koje su bile nepovredive i prema tome [...] – svete.“⁵ Međutim, ta je religija bila neobično okrutna jer nije trpjela nikakvo neslaganje i u treptaju oka se mogla okrenuti protiv bilo koga. Ludvik se neprestano predbacuje da se nije oslobodio ostataka individualizma, a to je nakon '48.-e bio veliki grijeh: "Nakon '48.-e su ljudi krivi ako se ne smiješe, optužuje ih se da se ne vesele radničkoj pobjedi, izgovor nije ni *individualistička* tuga jer svugdje treba vladati zajedništvo.(...) Moje su šale bile previše neozbiljne, a radost vremena nije trpjela zajedljivost i ironiju.“⁶ Ludvik s vremenom podliježe pritisku ljudi oko sebe i Revolucije: "Počeo sam kontrolirati svoj smijeh i ubrzo sam osjetio kako se u meni otvara pukotina između onoga što sam bio i onoga što sam (u skladu s duhom vremena) morao i nastojao biti."⁷ Posljedica toga je bila da je Ludvik izgubio sebe i postao čovjek s nekoliko lica. Totalitarizam ne trpi subjektivnost i individualizam. Država prelazi granicu između intimnog i javnog. Država preuzima ulogu mučitelja, tj. zlostavljača a pojedinci ulogu mučenika, tj. njezine žrtve. Kako ćemo vidjeti u sljedećem poglavlju, ovaj odnos moći se prenosi i na međuljudske odnose. Prikazuje se sustav koji zloupotrebljava svoju moć i koji nasilno želi iskorijeniti sve što je drugačije zadirući time u samu čovjekovu privatnost i njegove osjećaje i misli te okrećući protiv čovjeka njegovih najbližih. Nema nikakvog poštovanja za čovjekovu privatnost, za ono što bi prema Rogeru Kimballu Kundera nazvao "respect for the individual, for his original thought, and for his inviolable private life."⁸ Kimball nastavlja: "It is no secret that these values have come increasingly under siege in modern society, most brutally and systematically in totalitarian regimes, but also, Kundera would insist, in democratic regimes, where the imperatives of mass culture compromise private life and

---

5 Milan Kundera: Šala, str. 269

6 Milan Kundera: Šala, str. 37

7 Milan Kundera: Šala, str. 39

8 Milan Kundera citiran prema: Roger Kimball: The ambiguities of Milan Kundera

discount genuine individuality."9 Država je kao vojaer, svugdje ima oči i uši. Čovjek se nema gdje sakriti i najmanje neslaganje i izražavanje suprotnog mišljenja čovjeka može lišiti slobode kao što se dogodilo Ludviku. Saznaje da se pošta pregledavala i da je komitet od Marketa htio da ga špijunira ne bi li saznali što drug Jahn stvarno misli. Sve vrijednosti trebaju biti podređene Partiji pa tako Partija treba doći i ispred bližnjih. Čovjek mora biti spreman izdati svoje bližnje. Nakon incidenta s razglednicom Ludvik je izbačen s fakulteta i poslan u rudnike na služenje vojnog roka. Na početku ustraje u neprilagodljivosti kako se ne bi stopio s onima koje smatrao neprijateljima i kako bi sačuvao svoju političku čast, ali s vremenom uviđa da je nemoćan protiv režima i načina na koji ga je on odlučio gledati: „Počeo sam shvaćati da nema te sile koja bi mogla izmijeniti sliku moje ličnosti, koja je pohranjena negdje gdje se s najvišeg mjesta odlučuje o ljudskim sudbinama."10 Nakon isključenje iz Partije, Ludvik se našao izvan svog životnog puta. Ostalo mu je samo vrijeme koje nije bilo ispunjeno nikakvim smislom i u kojem su ga morale crne misli. Ludvika najviše izjeda činjenica što misli da je doživio nepravdu i što su ga izdali ljudi koji su ga poznavali, s kojima se smijao i šalio. Honzinu moć vidi upravo u tome što mu nije bilo ni do čega posebno stalo te ga posljedično ništa nije moglo ni razočarati ili povrijediti, slobodan je, nevezan, iako je u zatvoru. Duh mu nije slomljen. Ludvik pripada formaciji crnih vojnika koju je Partija stvorila za ljude kojima za sada ne može povjeriti oružje, ali koje želi preodgojiti. U vojsci vlada drugačiji poredak nego vani „na jednoj strani su oni koji su izgubili vlastitu sudbinu, a na drugoj oni koji im tu sudbinu drže u šaci i rade s njom što hoće.“11 Ludvik nije jedini lik u ovom romanu koji je htio sačuvati svoju političku čast i dokazati se. Čitatelj se susreće i s Aleksejem, mladim vojnikom koji je također dospio među crne vojnike. Kako gubitak centralnog stupa u životu može djelovati na ljude vidi se u njegovom slučaju. Aleksej se od samog početka odbijao prilagoditi, bio je izrazito vjeran Partiji i imao je enormnu želju da joj dokaže tu vjernost. Nakon što se u pismu požalio na komandira i iznio sumnje da radi protiv Partije, ta ista Partija ga je, umjesto da njegovu žalbu uzme u obzir, izbacila iz svojih krugova. Aleksej se zbog Partije odrekao i vlastitog oca špijuna, ne zna kako da živi nakon izbacivanja i kako da se nosi s razočaranjem te si oduzima život. Čitatelj saznaje da je Partija odigrala značajnu ulogu u tome da dođe do braka između Pavla Zemáneka i Helene. On joj prebacuje da se nisu

---

9 Roger Kimball: The ambiguities of Milan Kundera

10 Milan Kundera: Šala, str. 62

11 Milan Kundera: Šala, str. 119

"uzeli iz ljubavi, nego iz partijske discipline."¹² Naime, Helena se htjela udati, a Pavel nije pa ga je tužila Partiji koja ga je prisilila da se oženi, a on nije želio riskirati svoje mjesto na katedri pa je to i učinio. Socijalističko društvo je prikazano kao tiransko društvo s izrazitom težnjom za moralnom nadmoći koja se isprepliće sa sadističkim motivima. Ako je država i masa ona koja ima moć upravljati životima pojedinaca, postavlja se pitanje imaju li njezini građani ikakvu moć, ili su joj prepušteni na milost i nemilost. Mogu li djelovati pod diktaturom? Ako da, kako djeluju i koje su posljedice njihovog djelovanja? Alan Taylor smatra da djeluju, ali da njihovo djelovanje uvijek ima drugačiji učinak od željenog:

The counter-productivity of human agency, this anti-agency is the archetypal manifestation of the 'history-as-joke' motif. His (Kundera's) characters are born of history. Nevertheless, his characters do act. They are not without agency. In the Joke the postcard becomes the vehicle by which Ludvik's peers orchestrate his demise. His action, his agency, has a very undesirable side effect, but this does not stop him from acting further. He plots revenge against Zemánek, the ringleader of the Communists who sentenced him to prison, and executes an intricate plan to seduce Zemanek's wife, Helena. This plan backfires when he finds that Zemanek is having an affair with a younger woman, and is happy to be relieved of the burden of Helena. Helena, distraught by the discovery that Ludvik's love was a ruse, attempts to commit suicide by consuming an entire bottle of analgesics. Her plan also fails because the bottle which she thought was filled with analgesics contained only laxative pills. The important point to note here is that people do act; they have some kind of agency. People have an effect on themselves and the world around them. The problem is that the result of human agency (history) is a joke, and a bad one at that.¹³

Ironija leži u tome da je Ludvik zapravo žrtva dviju šala koje obje sam pokreće: razglednice i osvete Zemáneku koje mu se obje obiju od glavu. Ludvik je od komunista, člana Saveza Studenata koji ima moć odlučivanja o svemu, došao u situaciju potpune nemoći. Ludvik dolazi do zaključka da svaki put kada je pokušao ispraviti nepravdu, on bio taj koji ju je nanio nekom drugom.¹⁴ Nekada se hvalio svojom izgnaničkom sudbinom, ali sada vidi da s nema čime pohvaliti: "Bio sam više objekt nego subjekt u cijelom tom slučaju."¹⁵ Ludvik ima osjećaj da je cijeli njegov život zasnovan samo na jednoj jedinoj glupoj šali, "ali nisu to samo njegove greške, sve je bilo zasnovano na poretku stvari, tko je onda pogriješio? Bog? Povijest?"¹⁶ Kundera kaže na to:

---

¹² Milan Kundera: Šala, str. 24

¹³ Alan Taylor: Anti- Agency: *The Rhetorical Situation, Guilt, and the Power of Laughter in the Novels of Milan Kundera*

¹⁴ Usp. Milan Kundera: Šala, str. 358

¹⁵ Milan Kundera: Šala, str. 143-144

¹⁶ Milan Kundera: Šala, str. 334

Čovjek priželjkuje kojemu bi se dobro i zlo moglo jasno razlučiti, jer mu je prirodna neukrotiva želja da sudi prije nego što shvati. Na toj se želji zasnivaju religije i ideologije. (...) One zahtijevaju da netko ima pravo; ili je Ana Karenjina žrtva ograničena despota, ili je Karenjin žrtva nemoralne žene; ili je K. nevin, smožden nepravednim sudom, ili se iza suda krije božja pravda i K. je kriv. Iza tog "ili-ili" skriva se nesposobnost da se podnese temeljna relativnost svega što je ljudsko, nesposobnost suočavanja s odsutnošću vrhovnog Suca.¹⁷

Ludvik na kraju shvaća uzaludnost svega, uzaludnost osvete: "Sve što se dogodilo – dogodilo se i ne može se poništiti."¹⁸ Sve će na kraju preuzeti zaborav: "Ulogu izvršitelja tog poništavanja (osvete i opraštanja) preuzima zaborav. Nitko ne može poništiti nepravde koje su učinjene, ali sve nepravde bit će zaboravljene."¹⁹ Iako zaborav na individualnom nivou može donijeti oprost, pomirenje i olakšanje, Ludvik se žestoko tome opire. Yvon Grenier kaže na to:

For Kundera the battle of sentimentality is at the same time a battle against forgetting. In Kundera's terms, the struggle of memory against forgetting is man's struggle against whatever social or psychological forces would deny the continuity and individuality of his personal history. Hence the attack on sentimentality is only the other side of his defense of individualism. For it is just this – the lonely and irreducible *privateness* of experience – that sentimentality promises to dissolve.²⁰

Jaroslav na kraju romana otkriva čemu su težili kada su bili mladi. Htjeli su stvoriti potpuno novi svijet u kojemu bi ljudi živjeli po svojim narodnim tradicijama. Pri tome dolazi do zaključka da se izvor ne može stvoriti nikakvim organizacijskim radom, on ili sam izbija ili ga nema.²¹ Zanimljivo je primijetiti da Kundera ne zauzima strane, on samo opisuje postojanje, ono što se događa, bez da daje svoj sud o tome. Prem Yvon Grenier Kundera u svom pisanju nije protiv sustava. Njegovo pisanje je:

(...) a warning against modes of thinking that values dogmas. Kundera is not rejecting reason: he just wants to put it at the service of a quest to know rather than an urge to dominate. (...) The "superstructure" of politics (I use this term, not Kundera), with its dogmatic and Manichean proclivities, is ultimately a manifestation of deeper and not particularly political "infrastructure" - culture in general, and individual dispositions in particular (need for certainties, quest for community, desire to be part of something bigger, longing for adventure, love, wealth, recognition, and so on). Very much the hallmark of Kundera's approach is

---

17 Milan Kundera: Umjetnost romana, str.

18 Milan Kundera: Šala, str. 334

19 Milan Kundera: Šala, str. 340

20 Yvon Grenier: Milan Kundera on Politics and the Novel

21 Milan Kundera: Šala, str. 313

to examine politics by focusing on what can be called the meta-political (the foundation - the underpinnings - as opposed to current events, political thought or institutions), and to find roots of the meta-political in psychological dispositions in general. 22

Tako Ludvika najviše boli činjenica što su ga osudili njegovi prijatelji, ljudi koji su ga poznavali i s kojima se šalio: "Na osamljenost čovjeka ne osuđuju neprijatelji, nego prijatelji."²³ Ludvikovo temeljno antropološko iskustvo je to da je čovjek biće sposobno u bilo kojoj situaciji poslati svog bližnjeg u smrt.²⁴

2.2. Oproštajni valcer

U godinama koje su uslijedile nakon ruske invazije u Čehoslovačku 1968., nasilju su prethodili službeno organizirani masakri pasa. Iz Kunderinog gledišta, ta činjenica je beznačajna i zaboravljena za povjesničara ili politologa, no antropološki je iznimno važna.²⁵ I doista, Kundera se u ovom djelu najmanje od svih analiziranih, zanima za opis same povijesti i ulogu Partije u društvu, političkim korijenima nasilja, organizaciji društvenih ustanova i sl. Kundera u ovom djelu dublje istražuje ideju čovjeka koji je sposoban svog bližnjeg poslati u smrt. No, to ne znači da se neka obilježja i načini kako država upravlja svojim građanima ne spominju uopće u romanu. Na samom početku čitatelj saznaje kako su socijalisti na vlasti imali običaj preimenovati sve ulice, trgove, zgrade tako da nose ruska imena, u cijelom lječilištu samo je jednoj zgradi dozvoljeno da nosi naziv *Richmond*. Ovaj motiv se nakratko spominje i u *Nepodnošljivoj lakoći postojanja* kada se Tomáš i Tereza voze u obližnji gradić koji cijeli nosi ruska imena. Iako Kundera dalje ne istražuje ovaj motiv, iznimno ga je bitno napomenuti jer skupa s motivom o progonu pasa stvara ugođaj romana, odnosno daje antropološki okvir u kojemu se roman odvija. Victoria Belyavsky kaže:

Individuals in power often attempt to force a forgetting of cultural rituals or past incidents for their own political gain. The death of Czech culture, or any culture, can happen through the forgetting of its rituals, events, and history. Without a solid past tradition that one can refer to when shaping the future, the shared memory of people is lost. The existence of a

---

22 Yvon Grenier: Milan Kundera on Politics and the Novel

23 Milan Kundera: Šala, str. 193

24 Milan Kundera: Umjetnost romana, 2002, str. 38

25 Kundera 2002: Umjetnost romana, str. 38

culture is dependent upon the knowledge of its past history. Once that knowledge is liquidated, the society is no longer able to perpetuate itself.²⁶

Agresor kroz nametanja zaborava želi istrjebiti cijelu jednu kulturu i prilagoditi je sebi. Individualnost nije dozvoljena niti na nivou naroda, države sa svojom povijesti i kulturom, a ne samo malom čovjeku u njegova četiri zida. Ruženin otac je bio pripadnik dobrovoljne organizacije za održavanje javnog reda, odnosno njegov zadatak je bio tjerati pse iz parkova. Liječnici su se rugali takvim starcima i Ruženu je bilo stid te njegove aktivnosti. Bila je sretna što ne mora živjeti s roditeljima. Čistka se prije nego što je počela s ljudima počela provoditi na životinjama. Jakub se prisjeća kako su susjedi jednom na vratima našli svog mačka vezanih nogu i s odrezanim jezikom. Djeca su se u svojim igrama ugledala na odrasle; „Proživio je jednom u njoj (domovini) lov na ljude a jučer je vidio lov na pse – kao da je to jedna te ista predstava samo s drugim ansamblom.“²⁷ A upravo taj događaj i okršaj s Ruženom će dovesti do zapleta u ovom romanu. Jakub se pita što navodi ljude da špijunraju, prisluškuju druge ljude: „Zloba? Sigurno, ali i želja da se uspostavi red. Želja koja teži čovjekov svijet pretvori u anorgansko carstvo u kojem sve ide glatko, sve se uklapa i sve funkcionira podređeno poretku koji je iznad pojedinca. (...) Težnja za uspostavljanjem reda je časna isprika kojom se opravdava mržnja prema ljudima.“²⁸ Iznenadili ga nisu starci, nego plavokosa djevojka koja im je priskočila (Ružena): „Ta djevojka, međutim, to je bio njegov vječan poraz. Bila je lijepa i pojavila se na sceni ne kao progonitelj nego kao promatrač koji se, ponesen scenom, identificirao s progoniteljima. Jakub se uvijek užasavao pomisli da će se promatrači pokazati spremnima priskočiti u pomoć krvniku i pridržati žrtvu. (...) Duša mase, koja se nekad možda identificirala s progonjenim bijednicima, danas se identificira s bijedom progonitelja. U našem stoljeću lov na ljude postao je, naime, lov na povlaštene, na one koji čitaju knjige ili imaju psa.“²⁹ Misli da je ta plavuša došla da mu da znak kako u toj zemlji nikad neće biti voljen „te da će ona, izaslanik naroda, uvijek biti spremna pridržati ga kako bi mu ljudi s dugačkim motkama lakše nataknulli na vrat žičanu omču.“³⁰ Ružena postaje lice naroda.

U Češkoj je u vrijeme socijalizma bilo teško dobiti dopuštenje za pobačaj. Oba roditelja moraju izaći pred komisiju i složiti se da žele pobačaj. Ča i onda ga nije lako dobiti, a roditeljima koji se odluče na pobačaj se prvo očita moralna lekcija. Ruženi i Klimi doktor

---

26 Victoria Belyavsky: Word Play. Fundamental words in Kundera's Czech Novels, str. 48

27 Kundera 2001: 134

28 Kundera 2001: 100

29 Kundera 2001: 100-101

30 Kundera 2001: 101

Škreta jasno daje do znanje da se da komisija ne podržava pobačaje nego da ih želi regulirati. Škreta nastavlja u moralističkom tonu: „Kad bi meni netko dao vlast, ja bih pobačaje zakonom zabranio. Zar vas činjenica da natalitet iz godine u godinu opada nimalo ne zabrinjava? U našoj zemlji, koja je u pogledu skrbi za majku i dijete bez premca u svijetu? U našoj zemlji, u kojoj nitko ne mora strahovati za budućnost svog djeteta?“³¹ Pobačaj nije odluka pojedinca, nije nešto što utječe samo na privatni život ljudi, nego i na državu koju se mora voljeti i podariti joj nove naraštaje. Pobačaj se jedino odobrava zato što Škreta tvrdi da Klimina žena pati od samoubilačkih sklonosti te da bi rađanje Ruženinog djeteta dovelo u pitanje njezin život, razorilo brak, a Ružena bi ostala neudana majka.

No, Klima nije jedini lik u romanu koji se užasava očinstva. Dok Klima ne želi postati otac iz kukavičkih razloga i zбо ljubavi prema svojoj ženi, Jakub ne želi postati otac i zbog političkih razloga. Kao što sam kaže: „Moram, naravno, razmišljati i o tome u kakv bih svijet poslao svoje dijete. Ubrzo bi mi ga otela škola i počela mu puniti glavu neistinama protiv kojih sam se cijeloga života borio. Zar bih trebao promatrati kako se moj potomak pretvara u ukalupljenu budalu? Ili bih ga trebao uvesti u vlastiti misaoni svijet i onda patiti zbog toga što je nesretan jer upada u iste konflikte kao ja? (...) Trebam, naravno, misliti i na sebe. U ovoj zemlji kažnjavaju djecu zbog neposlušnosti prema roditeljima a roditelje zbog neposlušnosti djece. Koliko je mladih ljudi izbačeno s fakulteta zbog toga što su im roditelji pali u nemilost! A koliko se roditelja pomirilo s tim da život prožive kao bijedne kukavice samo da ne naškode svojoj djeci. Onaj tko želi u ovoj zemlji sačuvati bar malo slobode, ne smije imati djecu. (...) Imati dijete, znači izraziti apsolutnu suglasnost s čovjekom kakv jest. Imati dijete, znači isto što i reći: rodio sam se, vidio sam život i ustanovio sam kako je lijep toliko da ga vrijedi ponoviti.“³² Olga je primjer osobe koja nije smjela studirati zbog očevih "grijeha". Olga je bila kći Jakubovog prijatelja, koji je bio uhapšen i pogubljen kada je Olga imala samo sedam godina. Otac joj je bio rehabilitiran i svrstan među one koji su nevino pogubljeni. Kad je Olgin otac bio uhapšen u zatvoru su bili ljudi koje je zahvatio prvi val revolucije, a u njezinom ocu su prepoznali istaknutog političara, komunistu i iskoristili su prvu priliku da se bace na njega i pretuku ga do besvijesti. A čuvari su to promatrali zlorado se osmjehujući. „To je bila kukavička osveta,

---

31 Kundera 2001: 204

32 Kundera 2001: 107-108

nisko izivljavanje nad bespomoćnom žrtvom.“³³ Olga je zbog oca, zbog osvete njemu, izgubila dom, morala je otići iz grada u kojem je živjela, bilo joj je zabranjeno studirati. No, Olga nema nimalo romantizirano i naivno mišljenje o svom ocu: „Oni koji su ga poslali na vješala bili su, zapravo, jednaki njemu. Vjerovali su u isto, nisu bili ništa manje fanatici. Bili su uvjereni kako svaka, i najmanja, razlika u stajalištima znači smrtnu opasnost za revoluciju, i bili su sumnjičavi. Poslali su ga u smrt u ime onih istih stvari koje su i za njega bile svete. Zašto bi onda bilo nemoguće da je i on drugima činio ono isto što su poslije učinili njemu?“³⁴ Jakub se pita nisu li svi ti politički sukobi labirint kroz koji se sve više udaljavao od onoga što je bilo istinski važno. (207) Jakub Škreti na kraju priznaje istinu o Olginu ocu. On je Jakuba poslao u zatvor, ali je godinu dan poslije toga sâm otišao na gubilište dok se je Jakub izvukao: „Bili smo prijatelji, i zato je bio posebno ponosan na to što je glasao za moje uhićenje. Dokazao je da su za njega ideali ispred prijateljstva. U trenutku kad me je proglasio neprijateljem revolucije bio je uvjeren kako je uske osobne interese podredio uzvišenijim stvarima i doživio je to kao svoje veliko djelo.“³⁵ Jakub je živio u svijetu u kojem su ljudski životi žrtvovani zbog apstraktnih ideja. Najtužnije otkriće u njegovom životu je da "(...) oni koji su pali kao žrtve nisu bili nimalo bolji od onih čije su žrtve bili."³⁶ Moćnik, zlostavljač na kraju postaje žrtva. Žrtva svojih vlastitih ideala. Škretina razmišljanja o politici otkrivaju srž stvari: „(...) politika je zatvoren znanstveni laboratorij u kojem se obavljaju neviđeni eksperimenti s čovjekom. Tu se probni primjerci ljudske vrste bacaju u ponore i ponovno izvlače na scenu, zavode aplauzima i zastrašuju vješalima, špijuniraju i prisiljavaju da potkazuju druge. (...)“³⁷ Ako se odozgo odlučuje o svemu i prijatelji jedni drugima okreću leđa kako bi dokazali svoju nadmoć, u što se čovjek, pojedinac može pouzdati? Za Jakuba odgovor leži u tome da bude barem gospodar svoj vlastite smrti. Ne želi se više nikada osjećati kao da je nekome prepušten na milost i nemilost i zbog toga je nakon izlaska iz zatvora od dr. Škrete tražio da mu napravi pilulu kako bi sam mogao odlučiti o trenutku svoje smrti: „Čovjek mora barem u jednu stvar biti siguran – da će ostati gospodar svoje smrti i da će moći odabrati trenutak i način njena dolaska. Ako je siguran u to, može izdržati strahovito mnogo. Uvijek zna da im može

---

33 Kundera 2001: 83

34 Kundera 2001: 81

35 Kundera 2001: 213

36 Kundera 2001: 84

37 Kundera 2001: 109

pobjeći u trenutku koji sâm izabere.“³⁸ Misli da bi svaki čovjek trebao imati tu pilulu uz sebe, ne da ga navede na samoubojstvo, nego „da živi svjestan kako je gospodar svog života i svoje smrti.“³⁹ No, i ovo djelovanje ima učinak suprotan od željenog: umjesto da Jakub bude gospodar svog života i svoje smrti, to isto je postao za Ruženu davši joj otrov u bočici. „Odjednom mu je sinulo kako svoju zemlju nije volio zato što mu je u tome smetala gordost, gordost izdvojenosti, gordost elitizma, gordost istančanosti; luda gordost koja je učinila da ne voli svoje bližnje, da ih mrzi, da u svima vidi ubojice. I ponovno se sjetio toga kako je nepoznatoj ženi dao otrov i da je, prema tome, i sâm ubojica. Ubojica je, i njegova je gordost srušena u prašinu. Postao je jedan od njih, postao je brat onih sumornih ubojica. (...) Postao je svjestan kako on sâm nema neko isključivo pravo na plemenitost i da je najplemenitije voljeti ljude makar bili i ubojice.“⁴⁰

2.3. Nepodnošljiva lakoća potojanja

U *Nepodnošljivoj lakoći postojanja* država uspostavlja moć nad pojedincem tako što ga špinjunira i prati njegov život u stopu. To čini i putem medija i kamere. Kamera je s jedne strane sredstvo zloupotrebe i špijunaže, a s druge strane je također medij kojim se pojedinci bore za vlastitu slobodu. Koriste taj medij kako bi ostatak svijeta upozorili na situaciju u kojoj se nalaze. Banerjee o upotrebi kamere i njezinom odnosu s kičem i osjećajem moći kaže sljedeće:

(...) an individual at a given time could as much be a manufacturer as a prey of kitsch because of the camera's positioning and the body's responsiveness towards it. This is because human anterior and posterior have completely different equations with the camera: while the former implies full-fledged exercise of one's agency and the reduction of the camera into a mite of technology, in the latter, individual subjectivity is absolutely destroyed by a kind of helplessness and a lack of knowledge, where in the absence of human facial language, the camera becomes a ruthless gargantuan apparatus of surveillance objectifying and swallowing up one's entity. Taking pictures from behind imports the same pattern of violation as was perpetuated by the secret police while interrogating Tomas and tracking their every word and movement. The camera in these cases performs the watchdog's role, disrupting what Kundera so appreciates about traditional liberal values: „respect for the individual, for his original thought, and for his inviolable private life.⁴¹ Kundera pre-empts our current climate wherein to make oneself heard or felt in a war or protest is impossible without cameras.⁴²

---

38 Kundera 2001: 91

39 Kundera 2001: 91

40 Kundera 2001, str. 231-232

41 Kimball – Banerjee, str. 85

42 Banerjee, str. 86

Kamera s jedne strane služi kao sredstvo opresije kojim se špijuniraju i slijede ljudi, dok s druge strane služi kao sredstvo da se čovjeka čuje i da se izrazi u ratu ili protestu. Za vrijeme okupacije, fotografi i snimatelji su bili svjesni da upravo oni mogu učiniti ono jedino što je još bilo moguće učiniti: sačuvati za daleku budućnost sliku nasilja. Ruski vojnici nisu znali kako da reaguju na njih, znali su što da rade ako ih netko napadne, ali ni i ako netko u njih uperi objektiv fotoaparata. 43 Tereza pronalazi smisao fotografirajući okupaciju Praga zbog čega je čak bila uhićena i prijetilo joj se smrću. Međutim, ona se nije dala spriječiti, fotografirala je i prodavala slike stranim novinama u nadi da će im zapadnjaci pomoći. Međutim to se nije dogodilo. Tereza nakon slikanja invazije ne živi više svoj život, nego život svoga muža: „Najljepše dane svoga života proživjela je dok je na praškim ulicama fotografirala ruske vojnike i izlagala se opasnosti. Bili su to jedini dani u kojima su televizijske serije njezinih snova bile prekinute pa su joj noći prolazile u sreći. Rusi su joj na tenkovima dovezli smirenje. I sad, kad je svečanost prošla, ponovno strahuje od svojih noći i htjela bi pobjeći od njih. Shvatila je da postoje okolnosti u kojima može biti snažna i zadovoljna i čeznula je za tim da ode u svijet, u nadi da će tamo opet pronaći slične okolnosti.“44 Terezino djelovanje je nposlijetko imalo potpuno suprotan učinak od željenog: nitko nije došao spasiti njezinu zemlju, a njezine slike su iskorištene od strane ruske tajne policije kako bi pronašli i kaznili one koji su se protivili okupaciji. I ponovno, osoba djeluje ali rezultat tog djelovanja nije ono što je ta osoba zamislila, nije u skladu s njezinim namjerama, nego je nešto puno gore, nešto što se protivi prvotnom naumu osobe koja djeluje – anti-agency je opet na djelu.

Metoda kojom se totalitarna vlada koristila kako bi držala narod u čvrstim uzdama je špijunaža. Ljudi iz vlade su se pravili da su protiv nje i razgovarali su sa ljudima koji su dijelili isto mišljenje. Te razgovore su snimali i emitirali. Terezu to podsjeća na koncentracijski logor, svijet se je pretvorio u koncentracijski logor kada je došlo do rušenja granica između javnog i privatnog, jednako kao što je majka čitala njezin dnevnik, čitale su se i Procházkine misli. „Koncentracijski logor je svijet u kojemu ljudi neprestano žive jedni uz druge, danju i noću. Okrutnost i nasilje su njegovo sekundarno (i nikako obavezno) obilježje. Koncentracijski logor potpuna je likvidacije privatnog.“45 Nakon povratka iz Züricha teško je našla posao jer joj se zamjeralo što je sedam dana fotografirala

---

43 Kundera 2000: 90

44 Kundera 2000: 38-39

45 Kundera 2000: 170

ruske tenkove. Dobila je posao u hotelu kao šankerica. U istom hotelu su radili i bivši profesor teologije i ambasador. Komunistička vlada nije diskriminirala prema zaposlenju. Svi su se mogli naći na dnu u tren oka, bez obzira na poziciju i utjecaj. Tereza je mislila da riskira život za domovinu, a zapravo je ne znajući radila za rusku policiju. Terezi u bar svraća jedan ćelavac, policijski doušnik koji joj poručuje da pazi što radi jer je kod njih u zemlji prostitucija zabranjena. Policijski doušnici imaju tri funkcije: prva je da slušaju što ljudi pričaju i o tome obavještavaju svoje pretpostavljene, druga funkcija je zastrašivanje, a treća je insceniranje kompromitirajućih situacija jer „danas više nitko nije zainteresiran da nas optužuje zbog klevetanja države, jer bi nam to donijelo samo opće simpatije. Radije će se potruditi da nam nađu u džepu hašiš ili da dokažu kako smo silovali dvanaestogodišnju djevojčicu. Uvijek će se naći djevojčica koja će to posvjedočiti. (...) Potrebno im je uhvatiti ljude u klopku kako bi ih vrbovali u svoju službu i uz njihovu pomoć namjestili klopku drugim ljudima. Tako bi se postupno cijeli narod pretvorio u jedinstvenu organizaciju doušnika.“⁴⁶ Tereza od tog trenutka počinje sumnjati u to da je inženjer snimao njihov susret i da bi snimku mogao iskoristiti protiv nje: „Tobožnji će inženjer posvjedočiti da je spavala s njim i za to tražila novac! Prijetit će joj i ucjenjivati je, tražit će od nje da otkucava ljude koji piju za njezinim šankom.“⁴⁷ Terezina privatnost je opet narušena. U prvim godinama poslije ruske invazije još se nije moglo govoriti o teroru. Praktički cijeli narod je bio protiv režima, a Rusi su među Česima morali pronaći nove ljude i izgurati ih na vlast. Te su ljude tražili među onima koji su se zbog nečega željeli osvetiti životu. Njihova agresivnost se uvježbavala na provizornim ciljevima čija žrtva su postale životinje. Novine su objavljivale članke u kojima se npr. tražilo istrebljivanje golubova u nekom gradu, i oni su doista bili istrijebljeni. Ali glavna kampanja je bila ona protiv pasa: „Ljudi su bili još očajni zbog katastrofe koja ih je pogodila okupacijom, ali novine, radio i televizija govorili su samo o psima koji zagađuju pločnike i parkove, ugrožavajući zdravlje djece, koji su potpuno beskorisni, a ljudi ih ipak hrane. (...) Tek se godinu dana poslije nagomilana (i na životinjama istrenirana) zloba usmjerila na pravi cilj – na ljude.“⁴⁸ Kao što smo već spomenuli u anlaizi prethodna dva djela, komunistički režim nisu osnovali zločinci nego entuzijasti, "uvjerni da su otkrili jedini put koji vodi u raj. Odlučno su branili taj put, i tako pogubili mnogo ljudi. Poslije se pokazalo da nikakvog raja nema i da su

---

46 Kundera 2000: 208-209

47 Kundera, 2000: 209

48 Kundera 2000: 369

entuzijasti praktično ubojice."⁴⁹ Tada su svi počli prozivati komuniste da su odgovorni za zlu sudbinu zemlje, za gubitak neovisnosti. A oni su vikali da su bili prevareni, da nisu znali. Međutim, da li doista nisu znali ili su se samo pravili da ne znaju? A za Tomáša je osnovno pitanje ono o odgovornosti: „je li čovjek nevin zato što ne zna? Je li idiot na prijestolju unaprijed oslobođen svake odgovornosti samo zato što je idiot?“⁵⁰ Poslao je pismo o svom mišljenju o Edipu i nevinosti u češki tjednik koji je bio drastično srezan i ispao vrlo agresivan naspram komunista koji su vikali da je sada već do toga došlo da narod više da im treba oči iskopati. Neko vrijeme nakon toga Rusi zabranjuju slobodne rasprave u svojoj guberniji. Zbog članka u novinama, u opasnosti je Tomášev posao kao liječnika i znanstvenika te se od njega traži da se odrekne svog članka o Edipu kako bi mogao nastaviti raditi: „Na vagi su bile dvije stvari. Na jednoj strani njegova čast (koja se zasnivala na tome da ne opoziva ono što je rekao), a na drugoj ono na što je bio navikao gledati kao na smisao svoga života (njegov znanstveni i liječnički rad).“⁵¹ Njegova izjava bi bila tiha prijetnja u nečijem pisacem stolu koja u svako vrijeme može biti objavljena. Zato više ništa ne smije reći, ništa ne smije kritizirati, ni protiv čega ne smije protestirati, jer bi u tom slučaju objavili izjavu i on bi bio osramoćen. Tomáš se osjeća bespomoćno u situaciji u kojoj svi mogu suditi o njemu, u situaciji u kojoj se ne može obraniti i ta prepuštenost na milost i nemilost ljudi ga duboko potresa. Naime, kao liječnik, o Tomášu sude samo njegovi pacijenti i to u četiri oka i on je u mogućnosti objasniti svoje postupke i obraniti se od mogućih napada, ali sada je bio izložen javnosti i pogleda koji su bili upereni u njega je bilo previše da bi ih sve registrirao. Ne može se obraniti i Tomáš odlučuje da neće napisati nikakvu izjavu, zbog čega je morao napustiti bolnicu. U domu zdravlja gdje Tomáš počinje raditi, u pošet mu dolazi referent iz ministarstva. Laska Tomášu i indirektno mu daje do znanja da policija, premda to ne može glasno reći, nije suglasna s drastičnim metodama kojima se stručnjaci odstranjuju s radnih mjesta. S komplimentima i opuštenim razgovorom u javnosti, referent od Tomáša pokušava izvući informacije o uredniku koji je objavio Tomášev članak. Time što se ljude poziva da uz piće sjede s policajcem želi se manipulirati javnim mnijenjem. Da je netko vidio Tomáša kako prijateljski uz pivo razgovara s policajcem, pomislili bi da radi za policiju. Od Tomáša se ponovno traži da napiše izjavu u kojoj se odriče članka, ali ovaj put ta izjava uključuje i da izrazi lojalnost komunističkoj partiji i ljubav prema Sovjetskom Savezu. Jer ipak je Tomáš sa svojim

---

49 Kundera, 2000: 224

50 Kundera 2000: 225

51 Kundera 2000: 227

člankom pridonio „nastanku antikomunističke histerije.“⁵² I njegove rečenice se mogu tumačiti kao javno poticanje na nasilje. Tomáš postaje svijestan činjenice da bi vlada mogla jednostavno umjesto njega potpisati izjavu i reći svima da je on to učinio. Cilj takve strategije je demoralizirati narod, a u Tomáševom slučaju se vjerojatno priprema slučaj protiv urednika tjednika. A da želi reći da nije potpisao izjavu, niti jedan tjednik ne bi objavio njegovu izjavu: „Već je shvatio kako su ljudi presretni kad vide nemoralne postupke drugih da bi dopustili da im takvo neko objašnjenje pokvari veselje.“⁵³ Međutim, Tomáševa izjava bi jedino bila vrijedna ako je napiše kao liječnik, kao netko tko ima utjecaja u društvu: „Pretpostavljao je (posve točno) da će u trenutku kad se dobrovoljno spusti na najnižu stepenicu društvene ljestvice policija izgubiti svaku vlast nad njim pa će se prestati i zanimati za njega. U takvim okolnostima neće više moći tiskati nikakvu njegovu navodnu izjavu, jer u nju naprosto nitko ne bi povjerovao. Sramne javne izjave su, naime, uvijek bile povezane s napredovanjem, a ne s padom potpisnika.“⁵⁴ Zbog toga je Tomáš dao otkaz i postao perač prozora kako se njime više nikada ne bi moglo manipulirati. Iako je Tomáš u potpunosti deklasiran, zanimljivo je primijetiti da Kundera ne poziva na osvetu, Tomáš nikoga ne optužuje, ne krivi. Alan Taylor kaže na to: "He (Kundera) tactfully avoids calling for the kind of vengeance that often couches itself under the guise of the term „justice“. For Nietzsche people who speak of justice seek mainly to effect revenge, to hurt the people in power. They have turned their backs on life, but Tomas is not one of them. He does not seek revenge. Kundera invites the reader to laugh at the futility of human action."⁵⁵

Ljude se naveliko špijunira, prisluškuje ih se u njihovim stanovima, riječi im se javno izvrću i emitiraju na radiju. To se dobro vidi u primjeru kada Tomáš upoznaje svog sina, a ovaj od njega traži da potpiše peticiju da se amnestiraju politički zatovrenici. Iako je Tomáš odlučio ne potpisati peticiju, ona je ipak bila predana, ali režim manipulira medijima i nije dao naslutiti da je riječ o peticiji da se amnestiraju politički zatvorenici, nego su mediji brujali o nekom protudržavnom proglašenju koji je trebao postati osnova za borbu protiv socijalizma. Usto su bila navedena imena ljudi koji su potpisali proglašenje. U to je vrijeme osim manipulacije medijima, bilo zabranjeno sastajati se, svaka javna akcija, poput sastanka, peticije, uličnog zbotra je bila opasna i proglašena protuzakonitom, osim ako je

---

52 Kundera 2000: 241

53 Kundera 2000: 243

54 Kundera 2000: 243

55 Alan Taylor: *Anti-Agency: The Rhetorical Situation, Guilt, and the Power of Laughter in the Novels of Milan Kundera*, 1994.

nije organizirala komunistička partija. Policija ide i tako daleko se snima pogreb protivnika režima kako bi mogli vidjeti tko je sve prisustvovao. Vrijeme obreda se također nije znalo sve do zadnjeg trenutka kako se obred ne bi pretvorio u demonstraciju. Paranoični su, što pokazuje na kako slabim temeljima grade svoj režim i uvjerenje o njenoj ispravnosti i dostatnosti. Manipuliraju ljude strahom. To je strahovlada. Ljudi ne čine ono što kažu komunisti jer se slažu s njima, nego zato što se boje za sebe i svoju djecu.

Kundera je veliki dio ovog romana posvetio kiču. Kič je instrumentalizacija zaborava, način da se potisne individualizam. Primjerice glazba za Franza predstavlja oslobođenje, puštanje iste i neprestano puštanje glazbe za Sabinu predstavlja muku. Dok je bila na omladinskim radnim akcijama, puštala se svuda glazba: „Muzika je urlala iz zvučnika od pet ujutro do devet na večer. Dolazilo joj je da zaplače, ali glazba je bila vesela i bilo je nemoguće sakriti se od nje, ni u zahodu, ni u postelji pod pokrivačem, zvučnici su bili svugdje. Glazba je bila kao čopor lovačkih pasa koji je prati u stopu. (...) U tuđini je, međutim, ustanovila da je pretvaranje glazbe u buku planetarni proces kojim čovječanstvo stupa u povijesnu fazu totalne ružnoće.“⁵⁶ „Osjećaj koji kič izaziva mora, naravno, biti takav da ga može dijeliti velik broj ljudi. Zato se kič ne može bazirati na nekoj neobičnoj situaciji, nego samo na osnovnim slikama koje su već čvrsto urezane u ljudsku memoriju: nezahvalna kći, zanemareni otac, djeca koja trče travnjakom, izdaja domovine, sjećanje na prvu ljubav.“⁵⁷ U društvu u kojemu je sva vlast u rukama samo jednog političkog pokreta, čovjek će se naći u carstvu *totalitarnog* kiča. „Kad kažem totalitarnog, to znači da je sve što narušava kič isključeno iz života – svaka demonstracija individualizma (težiti različitosti isto je što i pljunuti u lice nasmijana bratstva), svaka sumnja (jer u carstvu kiča treba sve primati krajnje ozbiljno), pa čak i majka koja je napustila obitelj, ili muškarac koji daje prednost muškarcima nad ženama i tako ugrožava sveto geslo „Volite se i množite se!“⁵⁸ A sovjetsko društvo je stiglo tako daleko da osnovni konflikt u njemu više nije između dobra i zla, nego između dobrog i boljeg.“⁵⁹ „U carstvu totalitarnog kiča svi su odgovori dani unaprijed i isključuju bilo kakvo pitanje. Iz toga proizlazi da je stvarni neprijatelj totalitarnog kiča čovjek koji pita.“⁶⁰ Ni Sabina nije imuna na kič, dok živi kod staraca, pada joj na pamet pjesma o dva osvjetljena prozora iza kojih živi sretna obitelj.

---

⁵⁶ Kundera 2000: 121

⁵⁷ Kundera 2000: 319

⁵⁸ Kundera 2000: 320

⁵⁹ Kundera 2000: 321

⁶⁰ Kundera 2000: 323

„Dobro zna da je ta pjesma lijepa laž. U trenutku kada se kič identificira kao laž, on prelazi u ne-kič, gubi svoju autoritativnu moć i postaje ganutljivo kao svaka druga ljudska slabost. Jer nitko od nas nije nadčovjek da u potpunosti izmakne kiču. Ma koliko ga prezirali, kič pripada ljudskom usudu.“⁶¹ U članku *Experimental thinking in Kundera's novels*, autor o značaju kiča za Kunderu kaže sljedeće:

For Kundera the battle of sentimentality is at the same time a battle against forgetting. Kundera's terms, the struggle of memory against forgetting is man's struggle against whatever social or psychological forces would deny the continuity and individuality of his personal history. Hence the attack on sentimentality is only the other side of his defense of individualism. For it is just this – the lonely and irreducible privateness of experience – that sentimentality promises to dissolve. The essential appeal of the sentimental is precisely that it relieves one of the burden of individuality and the responsibilities of adult experience. For Kundera kitsch refers not simply to a species of bad art but to the deliberate sentimentalization of reality. He views kitsch not so much as an aesthetic as an ethical or metaphysical category. What we generally think of as kitsch art is for Kundera merely one, rather minor, product of kitsch. Kitsch is an instrument of forgetting. It offers man an escape from the burden of individuality. In one essay he wrote: „Kitsch is the translation of the stupidity of received ideas into the language of beauty and feeling. In *TULO* he remarks that kitsch has its source in the categorical agreement with being, meaning that kitsch involves what he would call an „angelic“ blindness to everything problematic and unaccommodating about experience. Ultimately, the ambition of kitsch is to set up „a folding screen to curtain off death.“ For Kundera, kitsch appears as a universal human temptation. „No matter how we scorn it, kitsch is an integral part of the human condition.“, he writes.

Roger Kimball naglašava da Kundera ignorira činjenicu da nije bitan samo "kitschy sentiment" nego i način na koji se koristi, njegova sama svrha.⁶²

U tom pogledu je zanimljivo i obratiti pažnju na poglavlje *Velikog marša*. Franz, koji je oduvijek bio slab na revolucije u drugim državama, na poziv prijatelja odluči otići u Kambodžu, pridružiti se povorci kako bi liječnici mogli ući u okupiranu Kambodžu. U povorci se je našlo oko sedamdeset liječnika i intelektualaca, ali četiristo novinara i fotografa. Ta velika razlika u brojkama odaje dojam da se radi o povorci koja samo želi biti viđena. Umjesto da budu ujedinjeni s jednim ciljem, počinju se međusobno svađati: „Francuski intelektualci, s kojima je Franz došao, osjećali su se odgurnutima i poniženima. Pohod u Kambodžu bio je njihova zamisao, a sad odjednom Amerikanci, kao da se samo po sebi razumije, preuzimaju vodstvo, govore engleski i nije im ni na kraj pameti da ih neki Francuz ili Danac možda ne razumije.“⁶³ Povorka koja je trebala osigurati liječenje ljudima se pretvorila u medijski i politički cirkus s nadmetanjima: „Svaka rečenica

---

61 Kundera 2000: 327

62 Roger Kimball: *The Ambiguities of Milan Kundera*, 1986.g.

63 Kundera 2000: 331

prevedena je s engleskog na francuski pa je zbog toga sjednica trajala dvostruku duže, zapravo više nego dvostruko zato što su svi Francuzi znali engleski pa su prekidali prevoditelja, ispravljali ga i prepirali se s njim oko svake riječi.“⁶⁴ Kada je za govornicu stala poznata američka glumica to je bio vrhunac jer je pričala o napaćenoj djeci, barbarstvu komunizma i žalosti predsjednika Cartera. Na to je reagirao jedan francuski liječnik koji je naglas uzviknuo kako su došli liječiti bolesne ljude, a ne radi slave predsjednika Cartera i američkog propagandnog cirkusa.“⁶⁵ Da iz povorke radi spektakl vidi se i u situaciji kada idu prema granici, a glumica odbija stajati na začelju povorke te trči naprijed sa kameranima i fotografima. Uvrijedi se na riječ „govno“ koju joj je zbog guranja uputila jedna francuska lingvistica te joj suze počinju kolati niz lice, a kamerman spremno odgovara da ostane tako i počinje snimati. Nakon tog poniženje sa strane lingvistice, glumicu je pored sebe pozvao njemački pjevač te su zagrljeni s bijelom zastavom hodali dalje prema granicama. Fotograf koji je sve to pokušavao uhvati je krenu natraške, nagazio na minu i poginuo. Zastavu je pošpricala njegova krv, a pjevač i glumica su se počeli osmjehivati ponosni što im je zastava poprskana krvlju. Osjećaju veći zanos, veći kič.

Jedino mjesto nad kojim su socijalisti postupno počeli gubiti moć je selo: "Nitko nije bio zainteresiran za ispitivanje političke prošlosti čovjeka spremnog raditi na polju ili u šumi. Takvima nitko nije zavidio. (..) Svi su sanjali o tome da odsele u grad. Selo im nije pružalo ništa što bi barem malo podsjećalo na zanimljiv život. (...) I možda je upravo zato što tu nitko nije htio pustiti korijenje država postupno gubila vlast nad selom. Poljoprivredniku koji nije više vlasnik zemlje, koji je samo radnik na polju, nije stalo ni do krajolika ni do posla, nema što izgubiti, nema zbog čega strahovati. Zbog te ravnodušnosti selo je sačuvalo znatnu mjeru autonomije i slobode. Predsjednika zadruge nitko nije imenovao (kao direktore u gradovima), nego su ga birali sami zadrugari iz svojih redova.“⁶⁶ A Tereza i Tomáš su imali poseban položaj na selu jer su dobrovoljno došli.

---

64 Kundera 2000: 332

65 Kundera 2000: 332

66 Kundera 2000: 361-363

3. Motiv moći u međuljudskim odnosima

3.1. Šala

Frank Restuccia kaže: „*The Joke* is a meditative interrogation (interrogative meditation) on hypothetical struggles in the personal domain.”⁶⁷ Ono što se prema njegovom mišljenju istražuje je ljudska sposobnost zlostavljati druge ljude, a posebice ženska sposobnost da uživa u tom zlostavljanju.⁶⁸ Sadomazohizam je vrlo važan motiv u međuljudskim odnosima u ovom Kunderinom djelu. U *Šali* je sadomazohizam povezan sa spolom. Muškarci su prikazani kao oni kojima pričinjava zadovoljstvo uzrokovati bol drugima, dok su žene one koje uživaju kada im se nanosi bol.⁶⁹ U odnosu između države i pojedinca je država bila ona koja je preuzela ulogu mučitelja, dok je pojedinac bio onaj kojeg se mučilo. Restuccia kaže na to: "(...) the psychological mechanisms that function in great (apparently incredible and inhuman) historical events are the same as those that regulate private (quite ordinary and very human) situations.”⁷⁰ Restuccia smatra da su u *Šali* svi muškarci sadisti, silovatelji, mogući silovatelji ili metaforički silovatelji: Ludvik pokušava Lucie prisiliti na seksualan odnos, Jaroslav, koj je inače miran lik, eksploDIRA u sceni kućnog nasilja, a čak i Kostka priznaje da je bio vuk u janjećoj koži koji je od prvog trenutka priželjkivao Lucijino tijelo. Totalitarizam u svakodnevnom životu prevladava u ovom Kunderinom djelu. Muškarci, koji su postali žrtve Komunističke Partije, zauzvrat postaju zlostavljači koji nastoje iskazati svoju moć time što muče druge muškarce i, češće, žene. S druge strane se čini da žene uživaju kada su potlačene od muškaraca. Ta situacija posebice dolazi do izražaja ako se promotri odnos između Ludvika i Helene. Ludvik, izbačen iz Partije i još uvijek ogorčen zbog njezinog nepravednog postupka, odluči se osvetiti tako što će zavesti ženu osobe koja ga je poslala na robiju. Upravo to što je žena je igralo krucijalnu ulogu u njegovoj osveti: „U Heleni sam iza paravana redaktorskih manira ugledao ženu, konkretnu ženu koja može djelovati kao žena. Najprije sam, cereći se u sebi, pomislio kako je Zemánek i zaslužio takvu ženu, ženu koja već sama po sebi sigurno

---

67 Frank Restuccia i Milan Kundera: "Homo Homini Lupus": Milan Kundera's "The Joke", str. 284

68 Frank Restuccia i Milan Kundera: "Homo Homini Lupus": Milan Kundera's "The Joke", str. 284

69 Usp. Frank Restuccia i Milan Kundera: "Homo Homini Lupus": Milan Kundera's "The Joke", str. 284

70 Frank Restuccia i Milan Kundera: "Homo Homini Lupus": Milan Kundera's "The Joke", str. 285

predstavlja nemalu kaznu.“⁷¹ Helena je Ludviku sredstvo, objekt, kao što je on bio Partiji, osjeća gađenje prema njoj, dok ona svoju zanesenost i kršenje moralnih načela opravdava time da je ljubav jača od nje, da je nemoćna pred tom silom, svaljuje odgovornost za svoje ponašanje na višu silu. Ludvik želi imati moć nad Zemánekovim životom kao što je on imao nad njegovim: „Njezine su jake noge gore kao odsječene crnim gaćicama od lasteksa; to su noge čije je širenje i skupljanje postalo ritam kojim je više od desetljeća pulsirao Zemánekov život. Na te sam noge položio svoje dlanove i činilo mi se da upravo taj Zemánekov život sada držim u rukama.“⁷² Ludvik se htio domoći tuđeg intimnog svijeta, zamišljati da je Zemánek, gledati Helenu kao što bi je suprug gledao, a onda se vratiti u svoj lik i sve to pokvariti, želi Helenu pretvoriti u svoj medij. Počinje udarati Helenu tijekom seksualnog čina, što ona dočekuje s užitkom: „[...] okretao sam joj glavu tako nekoliko puta, a onda se to okretanje iznenada pretvorilo u prvu zaušnicu, zatim drugu, pa treću. Helena je počela jecati i plakati, ali to nije bio plač bola, nego plač uzbuđenja, njena se brada uzdizala prema meni, a ja sam je udarao i udarao...“⁷³ Kao još jedna ironična šala se ispostavlja činjenica da Zemáneka njegova žena uopće više ne zanima, Ludvikova osveta gubi svaki smisao: „Želio sam samo da što prije nestane; da se njeno tijelo (tako očajno materijalno) dematerijalizira, da se raspline, pretvori u potočić i oteče, ili da se pretvori u paru i izgubi kroz prozor – ali to tijelo bilo je tu, tijelo koje nikome nisam oteo, u kojem nikoga nisam nadvladao, nisam uništio, odbačeno tijelo, napušteno, a koje je zloupotrijebilo mene i sada se tome drsko raduje, poskakuje i izvodi gluposti.“⁷⁴ Da bi ironija bila još veća, Zemánek je suprugu zamijenio mlađahnom studenticom koju Ludvik smatra privlačnom, smatra da mu se život ruga time kad ga podsjeća na životni neuspjeh upravo likom Zemánekove ljubavnice. Ludvik naposljetku dolazi do zaključka da nitko ne može ispraviti i poništiti nešravdu koju je doživio, a svaki put kad je to sam pokušao, našao se u ulozi onoga koji čini nepravdu.⁷⁵ Dolazi do zaključka da on i Zemanek možda i nisu toliko različiti. Tiranin i žrtva koja na kraju također tiranizira su zapravo isti. Na kraju romana kada se Ludvik suočava s beznačajnošću svoje osvete, dolazi do zaključka da je njegov cijeli život bio zasnovan na samo jednoj glupoj šali, ali da to nisu bile samo njegove greške jer je sve bilo zasnovano na poretku stvari te si neminovno postavlja pitanje tko je onda pogriješio – Bog? Povijest? Kundera ne nudi odgovor. Ludvik shvaća da sve

---

71 Milan Kundera: Šala, str. 217

72 Milan Kundera: Šala, str. 238

73 Milan Kundera: Šala, str. 242

74 Milan Kundera: Šala, str. 250

75 Milan Kundera: Šala, str. 358

što se je dogodilo ne može biti poništeno i da će sve odnijeti zaborav: „Nitko ne može poništiti nepravde koje su učinjene, ali sve nepravde bit će zaboravljene.“⁷⁶ Ljubav prema narodnoj pjesmi se vraća u Ludvikovo srce jer ju je naposljetku našao u bijedi, ogoljenu i napuštenu od bombastičnosti i reklama i od političke propagande. Sada kada je politika njegov svijet napustila, Ludvik je ponovno osjećao iskreno drugarstvo i mogao svirati za vlastito zadovoljstvo. Još jedan primjer koji potvrđuje da žene uživaju kada im se nanosi bol se može pronaći u Čenekovoj priči o bivšoj ljubavnici koja je uživala u njegovom udaranju. Čak i Ludvikov odnos s Lucijom, njegovom "sivom niti vodiljom" koja je ispunila prazninu u njegovom srcu, nije prošao bez nasilja. Volio ju je upravo zbog toga „što se je povijest, velike stvari, moć čovjeka da odlučuje o sudbini drugih nije ticala, nije imala nikakvu težnju za vlašću, nju su opterećivale brige 'male i vječne'.“⁷⁷ Ona je bila izvan prljave igre politike, čista i nevinna. On za nju osjeća u početku samo nježnost, ona je kao nevino dijete, nije učena, ali to joj nije stajalo na putu tome da ga razumije. Ona je bila osoba koja ga je pozorno i ganutljivo htjela slušati. Ludvik se srami iznijeti svoje osjećaje pred drugim ljudima, ali pred Lucijom si sve dopušta. U Luciji je imao nešto zbog čega se osjećao moćnije od svojih kolega, on ima nešto o čemu ostali vojnici, pa čak i komandiri, mogu samo sanjati – ljubav: „Bio sam sretan i pun samopouzdanja jer sam u Luciji posjedovao bogatstvo koje nije imao nitko od mojih drugova, pa čak nitko od komandira; bio sam voljen javno i demonstrativno.“⁷⁸ No, kada želi konzumirati vezu s Lucijom, nailazi na otpor. Ono što Ludvik ne zna je da je Lucija tijekom mladosti bila opetovano silovana od skupine muškaraca. Ludvik gubi strpljenje prema njoj, misli na svoj jad, ljuti se na nju i na sudbinu jer mu oduzima sve što želi: „Zašto me u svemu tretiraju kao odraslog, kao odraslog sude, isključuju, proglašavaju trockistom, kao odraslog šalju u rudnik, a samo u ljubavi nemam pravo biti odrastao i moram gutati svu gorčinu nezrelosti?“⁷⁹ Ludvik u tom trenutku mrzi Luciju jer ju je smatrao sredstvom te nadljudske sile i pljusnuo ju je jer je mislio da je ona ta sila, a ne Lucija. No, tu stvari ne staju. Ludvik ponovno napada: "Bacio sam se na nju; upotrijebio sam svu svoju snagu, uspjelo mi je da joj podignem suknju, rastrgnem grudnjak, stegnem šakom dojku, ali Lucija se branila sa sve više žestine [...]"⁸⁰ Restuccia kaže na to: "Although he testifies that the „total desire“ he feels for Lucie precludes violence, it seems, given the wrestling

---

76 Milan Kundera: Šala, str. 340

77 Milan Kundera: Šala, str. 88

78 Milan Kundera: Šala, str. 126

79 Milan Kundera: Šala, str. 135

80 Milan Kundera: Šala, str. 136

match that ensues between them, that his desire gets entangled intricately with violence.⁸¹ Puno muškaraca u *Šali* je iskusilo okrutnost, obično od strane drugih muškaraca, ali niti jedan muškarac to nije sam tražio. Zuašto se onda čini da većina žena uživa u tome? Restuccia kaže: „Women in *The Joke* submit to it, crave it, and some revel in it. That women indulge in submissive behaviour in an effort to achieve recognition, a sense of identity, a feeling of relationship (of any sort, however base) is dramatized as prostitutes are egged on, rejected and thus ironically put in the doubly groveling position of having to work against male indifference to or even repulsion from their seductive charms to effect their own sexual objectification.“⁸² U jednoj sceni se Ludvik odmiče od prostitutke, a ona goovo uplašeno pita što se događa, sva u strahu da njezine zavodničke moći nisu dovoljne i da je Ludvik odbija zbog nečega što je pogrešno učinila. Potrebna joj je Ludvikova potvrda kako bi osjećala da je sve u redu s njom. Postavlja se pitanje da li je isti slučaj s Lucijom? Zašto ona pristaje ići s klapom mladića koja ju opetovano siluje? Restuccia smatra da se njezino sudjelovanje u aktivnostima skupine koja ju je redovito silovala može pripisati njezinoj psihološkoj potrebi da nađe zamjenske roditelje. Za razliku od Čenekove prve seksualne partnerice koja je vikala na njega da je udara, Lucie ne traži fizičku agresiju, ali ni ne napušta skupinu. Kako bilo, žene završavaju u iskorištenom položaju.⁸³ Ako se gleda iz ženskog ugla, onda se vidi da nisu samo muškarci ti koji ponižavaju žene. Helena, jedina žena iz čije perspektive se pripovijeda, boji se starenja i pati od kompleksa manje vrijednosti. Okrtuna je prema drugim ženama, mrzi ih, smatra se boljom od njih jer traži ljubav, a ne seks.⁸⁴

Muškarci koji muče druge muškarce se pojavljuju većinom u motivu malog dječaka koji se mora dokazati. Najbolji primjer je novi komandir u zatvoru. Komandir je mlad, dječakog izgleda i nitko ga ne shvaća ozbiljno. On zbog toga pokazuje suhoću, strogoću, okrutnost i osvetoljubivost kad god stigne, izivljava se nad ljudima koji imaju niži status od njega, ne smije mu se proturiječiti jer nastupaju disciplinske kazne, on zna da ima apsolutnu vlast nad vojnicima i to iskorištava: „Što je više bio svjestan da mu je pojava dječaka, to se s više fanatizma uživljavao u ulogu čeličnog nadčovjeka, to se s više žara

---

⁸¹Restuccia i Kundera, str. 285 /Kundera, str. 135

⁸² Restuccia, str. 286

⁸³ Restuccia, str. 286

⁸⁴ Usp. Kundera: *Šala*, str. 28

pred nama [...] producirao.“⁸⁵ Novi komandir je samo još jedan muškarac u Kunderinom romanu koji zloupotrebljava svoju moć. Ovaj motiv dječaćića koji se mora dokazati se vidi i u najmlađem muškarcu/dječaku koji je silovao Luciju: "Nakon petog se htjela odmoriti, šesti je bio najmlađi i usudila se odgurnuti ga. Ali, on upravo zato što je bio najmlađi nije htio da bude ponižen! I on je bio član klape, punopravni član! Htio je to i dokazati, i zato je udario Luciju šakom preko lica, a nitko od družine nije stao na njenu stranu jer su svi znali da je najmlađi u pravu i da samo traži ono što mu pripada."⁸⁶ Može se zaključiti da su u Šali uglavnom muškarci ti koji provode nasilje nad drugima i zloupotrebljavaju svoju moć, a žene one koje trpe.

3.2. Oproštajni valcer

Jedna od tema koje se provlače kroz ovaj roman je mržnja koja je poglavito usmjerena prema ženama, bilo da su muškarci oni koji mrze žene muškarci ili se žene međusobno mrze. Žene su one koje su prikazani kao agresori, a muškarci su njihove žrtve. U očima muškaraca one su prikazane kao manipulatorice kojima je jedini cilj uhvatiti muškarca u zamku uz pomoć lažne trudnoće. Bertlef čak kaže da se to toliko podrazumijeva da je to „priča svih muškaraca na svijetu.“⁸⁷ A trubaču Klimi to čak nije prvi put da mu se to dogodilo: „Imao je dvadeset jednu godinu kad je neka zaljubljena plavuša došla na ideju da se pretvara kako je ostala u drugom stanju ne bi li ga natjerala da se oženi njome. (...) To je iskustvo iz njegovih dvadesetih godina učinilo da je poslije uvijek sa strepnjom pristupao ženama (iako nije propustio nijednu priliku koja mu se pružila) i da se nakon svakog ljubavnog susreta pribojavao neugodnih posljedica.“⁸⁸ Uostalom je i Kamilla našla način kako da svoju tugu okrene u svoju korist: „Kad je Klima prvi put primijetio tugu na njinu licu, srce mu se stegnulo i pokušao joj pružiti ljubav i razumijevanje. Kamilla je shvatila kako njezina tuga posjeduje snagu o kojoj nije ni sanjala, silu koja neodoljivo privlači Klimu, čini ga sentimentalnim i nježnim. Zbog toga nije nikakvo čudo što je počela (možda bezobzirno i vrlo često) koristiti to iznenada otkriveno oružje. Ta samo u trenucima dok je sjedio zagledan u njeno tužno lice, mogla je biti koliko-toliko sigurna da u njegovim mislima

---

⁸⁵ Milan Kundera: Šala, str. 109

⁸⁶ Milan Kundera: Šala. Str. 275-276

⁸⁷ Milan Kundera: Oproštajni valcer, 2001:36

⁸⁸ Milan Kundera: Oproštajni valcer, 2001: 13-14

nema suparnice, nema druge žene.“⁸⁹ Naime, Kamilla se bojala drugih žena: „Ljubomora ima čudnu moć da ostrim zrakama osvijetli jednog jedinog muškarca, a sve ostale ostavi u potpunoj tami. Misli gospođe Kamille znale su se kretati samo u smjeru tih nesavladivih zraka i njen se muž pretvorio u jedinog muškarca na svijetu.“⁹⁰ Kamilla se pita da li je to što je veže uz Klimu doista ljubav ili strah da ga ne izgubi jer cijeli život nije vidjela ništa „osim jednog lika osvijetljena snažnim reflektorom ljubomore.(...) ako joj ljubomora nestane, neće joj ništa ostati.“⁹¹ I Bertlef ispada žrtva ne jedne nego dvije žene. Dok je radio na lučkim dokovima hranu im je donosila mlada djevojka koja nikome nije znala reći ne: „Takvu dobrotu srca (i tijela) muškarci, međutim, obično plaćaju grubošću, a ne zahvalnošću, tako da sam bio jedini koji se prema njoj ponašao ljubazno i pristojno, iako upravo ja s njom nisam ništa imao. Moja je ljubaznost učinila da se zaljubila u mene. Uvrijedio bih je i ponizio da na kraju nisam i ja spavao s njom.“⁹² Objasnio joj je da ne mogu biti ljubavnici, a ona ga je obavijestila da je ostala s njim u drugom stanju. Razlika od Klimine priče bila je u tome što je on tu djevojku istinski volio. Vidio je „jadnicu, ponižavanu i vrijeđanu, sirotu djevojku koja je ljubaznu riječ čula od samo jednog čovjeka i sad ga ne želi izgubiti.“⁹³ Shvatio je da ga voli da se ne može ljuti na nju što ga u svojoj nevinoj prostodušnosti želi zadržati sredstvima kojima raspolaže. Rekao joj je da je siguran da dijete nije njegovo, ali da je voli i da će se oženiti njome. Ona je briznula u plač i suočena s njegovom dobrotom, priznala mu da je lagala te da ga nije dostojna i da se ne bi mogla udati za njega. Bertlefa je rat dočekao u Njemačkoj, gdje ga je voljena žena prijavila Gestapu jer su joj pokazali sliku na kojoj je on u zagrljaju druge žene.

Klima želi Ruženu nagovoriti na pobačaj, a iza njega staju svi muškarci iz orkestra koji su se svi spremni kao skupina urotiti protiv jedne žene i napasti njezinu čast i moral: „Gitarist je odgovorio da nikakvog testa krvi i tako ne bi bilo. Djevojka koja naiđe na takav otpor dobro će pripaziti da ne navuče na vrat suvišne nevolje i kad shvati kako optuženi muškarac nije plašljiv papučić, oslobodit će se djeteta sama, o vlastitom trošku. – A ako ga na kraju i rodi, svi će ti iz orkestra pred sudom posvjedočiti da su u to vrijeme spavali s njom. Pa neka onda mađu nama traže oca.“⁹⁴ Gitarist koji je bio najmlađi i obožava Klimu predlaže plan da se odvezu u toplice, namame Ruženu van i pregaze je automobilom.

---

⁸⁹ Milan Kundera: Oproštajni valcer, 2001: 21

⁹⁰ Kundera 2001: 21

⁹¹ Kundera 2001: 223-22

⁹² Kundera 2001:36

⁹³ Kundera 2001: 37

⁹⁴ Kundera 2001: 15

Klima se ne slaže s time, ali ne iz plemenitosti nego iz straha: „Strah da bi mogao biti optužen za sudioništvo u ubojstvu nije bio ništa manji od straha da će ga proglasiti ocem.“⁹⁵ U gitaristu opet imamo motiv malog dječaka koji se mora dokazati kako bi bio prihvaćen. Ovaj ne preza ni pred ubojstvom, a možda ne bi ni Klima da se ne boji toliko. Na kraju dolazi do svojevrsnog nadmetanja u tome tko je bolji manipulator između Klime, koji Ruženu želi uvjeriti da pobaci, i Ružene, koja osjeća da joj trudnoća daje posebnu moć jer je svoju trudnoću doživjela kao priliku kakva joj se više neće pružiti: „Osjećala se kao pješak u šahu koji je stigao do kraja ploče i pretvorio se u kraljicu. Uživala je u toj iznenada stečenoj i dotad nepoznatoj moći. Doživjela je da se po njezinoj zapovijedi stvari počnu kretati, slavni glazbenik dolazi k njoj iz glavnoga grada, vozi je u prekrasnom automobilu, izjavljuje joj ljubav. Nije bilo nikakve sumnje da između trudnoće i te iznenadne moći postoji neka veza. Ako se nije htjela odreći moći, nije se mogla odreći ni trudnoće.“⁹⁶ Ne samo zato što je tako bilo jednostavnije, nego zato što više nije imala snage za borbu „jer se u dubini duše bojala kako nije ni dovoljno lukava ni dovoljno uporna da ga osvoji za sebe.“⁹⁷ „Učinilo joj se da je taj teret (dijete) svetinja. Promijenio ju je i uzdigao. (...) Pomalo nejasno kroz glavu joj je proletjela misao da se ne smije predati, da ne smije kapitulirati jer u utrobi nosi svoju jedinu nadu, svoju jedinu ulaznicu za budućnost.“⁹⁸ Kao što kaže Jakub Češka: "Ružena si chce nechat Klimovo dítě jako památku velkého světa."⁹⁹ Naime, Ružena je bila žena koja „nije baš gorjela od ljubavi prema svojim pacijenticama.“ Za to su postojala tri razloga. Prvi je bio zavist. Iako se smatrala ljepšom od njih, te žene su u lječilište došle od svojih muževa i ljubavnika. A njoj, iako atraktivnijoj, neke će od tih mogućnosti ostati nedostižne. Drugi razlog je bila nestrpljivost. Ruženi je svaka godina bila ista, živjela je bez sudbine, proživljavala je vrijeme bez događaja i iako je bila mlada neprestano je mislila na to kako će joj život proći prije nego što ga počne živjeti. A kao treće, osjećala je instinktivno neprijateljstvo prema tim ženama, jer se pored samog njihovog broja smanjivala vrijednost pojedine žene: „Živjela je okružena žalosnom inflacijom ženskih grudi, među kojima su i tako lijepe dojke kakve je imala ona, gubile na vrijednosti.“¹⁰⁰ A Ružena je čeznula za svijetom u kojem

---

95 Kundera 2001: 18

96 Kundera 2001: 60

97 Kundera 2001: 94

98 Kundera 2001: 97

99 Jakub Češka (2005.g.): Království motivů. Motivická analýza románů Milana Kundery. Str. 121

100 Kundera 2001: 39

ljudi govore drukčije, drugim riječnikom.“¹⁰¹ Klima u njezin život ulazi kao princ na bijeom konju, kao spasitelj koji bi je trebao izbaviti od monotonosti i bezperspektivnosti života u malom gradu. Kada se u realnosti pokaže da je Klima daleko od princa, Ružena se nada da će Bertlef biti onaj koji će je izbaviti: „Postaje joj jasno da nema zašto žuriti; da ima dovoljno vremena: da može pustiti da je mudar i zreo muškarac izvede iz tog ukletog kraja u kojem se tako brzo stari.“¹⁰² U liku Ružene se pojavljuje lik okrutne i zlobne žene. U romanu se otkriva mišljenje doktora Škrete da su najveći ženomrsci upravo žene: „Gospodo, nijedan muškarac (...) ne bi nikad mogao osjećati takvu mržnju prema ženama kakvu gaje žene prema drugim pripadnicama svog spola. Što mislite zašto se bore da nas osvoje? Samo zato da bi ranile i ponizile svoje kolegice. Bog je usadio u žensko srce mržnju prema drugim ženama zato što je htio da se ljudski rod razmnožava.“¹⁰³ Ružena se osjeća kao žrtva kraja u kojemu se rodila, isfrustrirana je nedostatkom mogućnosti u životu: „Uvijek joj se činilo da ironija stoji kao naoružani stražar na vratima njene budućnosti, stražar koji je ispitivački promatra i niječno vrti glavom. Uspravila se, odlučna proći pored Jakuba izazovno ispršena, ponosna na ono što nosi u trbuhu.“¹⁰⁴ Ali Jakub je nije ni pogledao, umjesto toga je primijetio psa i pozvao ga da pođe s njim: „Bio je to za Ruženu trenutak poniženja, smiješnog, nevažnog, ali ipak primjetnog poniženja; nije zapazio ni njeno izazovno držanje ni njen ponos.“¹⁰⁵ Upravo ovaj trenutak i svađa koja će nastati između nje i Jakuba će dovesti do Ruženine smrti. Umjesto da bude moćna, postat će žrtva. Debele žene u bazenu se nisu stidjele pokazati svoja tijela jer su znale da ne raspolažu nekom zavodljivom ljepotom: „Bile su neprijateljski raspoložene prema ženskoj mladosti i željele su izložiti svoja seksualno neupotrebljiva tijela kao podrugljivu karikaturu ženske golotinje. (...) Vesela bestidnost debelih žena u bazenu bila je nekrofilni ples nad prolaznošću mladosti, utoliko veseliji što se u bazenu kao žrtva našla jedna mlada djevojka. Kad se Olga ogrnula plahtom, protumačile su to kao sabotazu svoga zlobnog obreda i rasrdile se.“¹⁰⁶ Međutim, zašto onda Ružena koja je također bila mlada nije stala na Olginu stranu. Razlog se krije u tome što je Ružena prethodnu noć zaključila da ne može vjerovati u Kliminu ljubav. Da je vjerovala u nju i odlučila zadržati dijete, ta ljubav jednog muškarca bi Ruženu izdvojila iz mase, ali pošto to nije bio slučaj, sve što ju je

---

101 Kundera 2001:48

102 Kundera 2001: 48

103 Kundera 2001: 43

104 Kundera 2001: 97

105 Kundera 2001: 98

106 Kundera 2001: 132

izdvajalo iz mase, pokazalo se kao zabluda: „Jedino što je imala bila je slavna jednoobraznost ženske sudbine koja je obećavala da će se boriti za nju. A upravo su te žene u bazenu predstavljale pravu ženskost u svoj svojoj jednoobraznosti, ženskost koja se podrugljivo smije onom prolaznom trenutku kad žena vjeruje da je voljena i osjeća se kao neponovljiva ličnost.“¹⁰⁷ Čini se kako upravo žensko tijelo postaje mjesto na kojemu pojedinac ispušta svoju frustraciju i nezadovoljstvo životom. Najekstremniji primjer za to nalazimo u razmišljanjima doktora Škreta i kod Jakobovog gađenja naspram majčinstva. Doktor Škreta je lik koji ima kompleks boga u bijelom. Ne pokazuje nikakvo poštovanje niti suosjećanje prema svojim pacijentima koje naziva „babama“, a svoju nadmenost i kompleks superiornosti pokazuje time što misli da se ženin karakter može odrediti prema boji njezine kose: „„Svijetla kosa i tamna kosa, to su dva pola ljudskog karaktera. Tamna kosa znači muževnost, odvažnost, otvorenost i poduzetnost, dok je svijetla kosa simbol ženstvenosti, nježnosti, bespomoćnosti i pasivnosti. Plavuša je, prema tome, dvostruko žena. Princeza mora biti plavokosa. Zato žena, da bi bile ženstvenije, boje kosu u žuto, a nikad u crno.“¹⁰⁸ Iz toga proizlazi da je umjetna plavuša izvana utjelovljenje finoće, a iznutra prostakuša. Također si uzima za pravo da komentira izgled svojih pacijenata i činjenicu bi li trebali postati roditelji ili ne: „Upravo je nevjerojatno kakvi odvratni pojedinci dolaze do zaključka kako se trebaju množiti. Misle, po svemu sudeći, da će im breme ružnoće biti lakše ako ga raspodijele na potomstvo.“¹⁰⁹ Bertlef, potpuno ispravno, njegovo stajalište naziva estetskim rasizmom. Jakub voli žensko tijelo samo dok može uživati u njemu, dok njegove druge prirodne funkcije oput rađanja i dojenja u njemu izazivaju gađenje: „Tvrđim da je majčinstvo prokletstvo i ne želim ga umnožavati. (...) Volim tijelo žene i mučna mi je pomisao da bih voljena prsa mogao pretvoriti u strojeve za mlijeko.“¹¹⁰ Njemu je kult rađanja „dio diktature prirode.“¹¹¹ Jakub se čuvao od žena tako što im nikada nije davao svoju dušu. Misli da je to podanički odnos: „Možda je zato i toliko volio Olgu što je za njega uvijek bila van granica seksa i što je bio siguran da ga svojim tijelom nikada neće podsjetiti na ponižavajući način ljudskog rađanja.“¹¹² Dok je vodio ljubav s drugim ženama, one su u njemu budile pohotu i okrutnost, žene su tada postajale strane njegovoj duši a ugodno privlačne njegovom tijelu. Mržnja prema

---

107 Kundera 2001: 133

108 Kundera 2001: 42

109 Kundera 2001: 105

110 Kundera 2001: 106

111 Kundera 2001: 107

112 Kundera 2001: 183

majčinstvu i činu rađanja kod Jakuba ide još dalje, naime on mrzi čovjeka i njegovu sposobnost da djeluje protiv drugog čovjeka. Žena koja je Bertlefa poslala na robiju u Jakubu izaziva gađenje: „Ako mi se nešto zgadilo u čovjeka onda je to način na koji se njegova okrutnost, podlost i ograničenost znaju skrivati iza lirske maske. Poslala vas je u smrt, a doživjela je to kao gestu strasti, djelo učinjeno zbog ranjene ljubavi.“¹¹³ Ružena za njega postaje lice naroda, osoba „koja je spremna krvniku pridržati žrtvu.“¹¹⁴ „Njeno je lice bilo bijelo i prazno. Dovoljno lijepo da privuče muškarca i dovoljno prazno da se u njemu izgube sve njegove očajničke molbe. To je lice bilo i ponosno, i Jakub je pomislio kako je ponosno ne na svoju ljepotu nego upravo na tu prazninu.“¹¹⁵ Jakub svoju specijalnu tableticu ubacuje u Ruženinu bočicu s tabletama i pita se zašto ju je upravo ostavila ona „nastavljač političkih hajki i pomagač krvnikâ? Je li mu željela reći kako potreba za svijetloplavim tabletama još nije minula? Ili mu, podsjećajući ga na otrov, želi dati na znanje kako njezina mržnja nikad neće umrijeti? Ili mu želi reći kako je njegov odlazak iz zemlje ista kapitulacija kao i gutanje svijetloplave tablete koju nosi u malom džepu?“¹¹⁶ Ne poduzima ništa kako bi Ruženu upozorio na to da je u bočici otrov: „Neki glas u njemu stalno ga je opominjao kako medicinska sestra u svojoj torbici nosi otrov i da on odlučuje o njezinom životu i smrti. Taj je glas bio nametljivo uporan, ali, začudo, dosta slab, kao da dopire iz neke prevelike dubine.“¹¹⁷ Jakub zna da nije postupao nesvjesno kada joj je dao bočicu s otrovom: „Njegova svijest nije spavala. Ponovno je zamislio lice ispod plave kose i znao je kako se sve to nije odigralo slučajno (dok je njegova svijest spavala), da joj je bočicu s otrovom dao namjerno, da je to bila njegova davna želja koja je godinama čekala pogodnu priliku i koja je bila tako jaka da je tu priliku napokon sama stvorila.“¹¹⁸ Jakub misli da ga se iskušava time što je Ruženi dao otrov: „To se dogodilo samo zato da u ogledalu vidi svoj lik, lik onoga koji svom bližnjem daje otrov.“¹¹⁹ Jakub misli da nema kontrolu, moći da promijeni svoj čin, pasivan je, pušta da se sve odvija samo od sebe. Misli da ga je onaj koji ga je smjestio u isti red s Ruženom nije tamo stavio kako bi je spasio nego da mu ukaže na to kako je izgubio i da je osuđen (170) Jakub smatra da je njegovo ubojstvo bilo posebne vrste jer je bilo ubojstvo bez motiva: „Ubojica od njega nije

---

113 Kundera 2001: 109

114 Kundera: 2001: 141

115 Kundera 2001: 141-142

116 Kundera 2001: 145

117 Kundera 2001: 150

118 Kundera 2001: 156

119 Kundera 2001: 169

očekivao nikakav dobitak za sebe. Kakvog je onda uopće smisla imalo? Smisao je očigledno bio samo u tome da shvati kako je ubojica. (...) Jakub je živio u svijetu u kojem su ljudski životi žrtvovani zbog apstraktnih ideja. (...) Jakub je, međutim, bio svjestan kako se i on već mnogo godina tajno pripremao za slično djelo te je sekunda kad je pružio Ruženi otrov bila pukotina u koju se kao željezna poluga zabila cijala njegova prošlost, sva odvratnost što ju je osjećao prema ljudima. (...) Dobro je poznao ljude i zato ih nije volio. Bio je plemenit i zato im je dao otrov.“¹²⁰ Ne osjeća krivnju kada pokušava Ruženu zamisliti mrtvom: „Jakub se čudio što je njegovo djelo tako lako, bez težine, što ga nimalo ne opterećuje. I pitao se nije li u toj lakoći mnogo više užasa nego u histeričnim proživljavanjima ruskog junaka.“¹²¹ Jakub se uvjerava da mu Škreta sigurno nije spravio pravi otrov, ali ta činjenica Škretu stavlja među tisuće i tisuće drugih, običnih doktora. Kada mu je Škreta dao tabletu uopće nije razmišljao o tome da bi je Jakub u napadaju histerije ili depresije mogao zloupotrijebiti: „Postavio se kao da pred sobom ima čovjeka koji u potpunosti vlada sobom i nema ljudskih slabosti. Postupali su kao bogovi koji su iz nekog razloga prisiljeni živjeti među ljudima – i to je bilo divno. To je bilo nezaboravno. A sad je odjednom nestalo.“¹²² Jakub nije sretan sa svojim životom, a Škreta mu kaže da je to zbog toga što nikad nije znao živjeti jer je vjerovao da je njegova dužnost da bude tu, na licu mjesta, u središtu događaja, a ti događaji su bili politički, a za Škretu je politika ono najmanje vrijedno i najmanje važno u životu: „Ja, kad navučem gumenu rukavicu da pregledam pacijenticu, mnogo sam bliže središtu života nego ti koji si zamalo ostao bez glave radeći za dobro ljudi.“¹²³ Jakuba naposljetku obuzima ravnodušnost: „Onaj tko ga iskušava (Bog, koji ne postoji) želi saznati kakav je Jakub uistinu, a ne u kojoj se mjeri zna pretvarati. Zato je odlučio biti pred njim pošten, biti ono što jest.“¹²⁴ Prije samog odlaska iz Češke Jakub ugleda Kamillu za koju misli da je u njegov život ušla kao poruka. Njezina ljepota ga omamljuje: „Ta mu se žena došla pokazati kao nešto što mu je uskraćeno. Sreli su se samo da bi shvatio kako neće biti njegova. Sreo ju je kao utjelovljenje svega što će odlaskom izgubiti. (...) Došla ga je u posljednjem trenutku upozoriti da postoji ljepota.“¹²⁵ Ono što je Jakuba privlačilo ženama nije bila njihova ljepota nego želja za osvetom, tuga, nezadovoljstvo, a ponekad i sažaljnje za koje je osjećao da se „stapa s njegovom gorcom

---

120 Kundera 2001: 218-219

121 Kundera 2001: 220

122 Kundera 2001: 194

123 Kundera 2001: 108

124 Kundera 2001: 175

125 Kundera 2001: 196-197

dramom u ovoj zemlji u kojoj je bio progonitelj i progonjeni, u kojoj je doživio mnogo sukoba, a rijetko koju idilu. (...) Pojavila se pred njim ne samo kao lijepa žena nego kao utjelovljenje ljepote koje mu donosi poruku da bi se i ovdje moglo živjeti drukčije i za nešto drugo, da je ljepota iznad pravde, da je ljepota iznad istine, da je stvarnija, određenija, pa i dohvatljivija, da je ljepota iznad svega ostalog i da je u ovom trenutku za njega već definitivno izgubljena. Došla mu se u posljednjem trenutku pokazati zato da ne ode u uvjerenju da je upoznao sve i proživio svoj život do krajnjih mogućnosti.“¹²⁶ Ljepota ima moć jer je individualana, gledatelja omamljuje i pruža mu, za razliku od kiča koji stalno ponavlja iste teme, nešto što još nije vidio. Ljepota je stvar individualnih preferencija, za razliku od kiča ona nije nešto što se reproducira za mase i nameta ikome. Victoria Belyavsky kaže na to:

A scene is beautiful because it evokes that response in a specific person. Kitsch, conversely, is aimed at a mass audience. It is meant to cause a response in a group of people through an image that is already implanted in each person's consciousness. Kitsch references what the audience already knows in exact detail, while beauty evokes prior knowledge but casts it in a new and original light. (...) Beauty is an overwhelming force in Kundera's writing. He places beauty in a category that rises above everything else, including ugliness and kitsch, and shapes the world with its strength. (...) Beauty is the principle that man lives his life by, and even Kundera acknowledges the power it simultaneously holds over him and bestows upon him.¹²⁷

3.3. *Nepodnošljiva lakoća postojanja*

Tereza i Tomaš su glavni par ovoga romana. Za pojedinca, koji je prepušten na milost i nemilost države, tijelo postaje njegovo uporište. Roger Kiball kaže na to: „Kundera's fiction abounds in explorations of what we might call intimacy in distress. The erotic lives of his characters become a theater in which a wounded individuality, half capitulating to forces inimical to it, struggles to preserve itself.”¹²⁸ Odnos između Tereze i Tomaša je obilježen Terezinom ljubomorom i Tomaševim nevjerstvima. Tereza želi imati pravo na svoje tijelo i jedin(stven)o pravo na Tomaševo tijelo, dok Tomaš želi imati mogućnost izbora. On tjelesnu ljubav ne poistovjećuje s romantičnom za razliku od Tereze koja ne može odvojiti jedno od drugoga. Kako bilo, ni Tomáš ni Tereza nisu u mogućnosti spojiti ljubav s tjelesnom strašću. Kako bi se shvatila Terezina ljubomora, potrebno je sagledati

---

¹²⁶ Kundera 2001: 197

¹²⁷ Victoria Belyavsky: *Word Play: Fundamental words in Kundera's Czech Novels*, str. 41-42

¹²⁸ Roger Kimball: *The amiguities of Milan Kundera*

Terezinu prošlost i njezin odnos s majkom koji je oblikovao njezino shvaćanje sebe i vlastitog tijela. Majka, koje je nekoć bila najljepša djevojka u gradu, ne može se pomiriti s propalim životom i ljepotom koja je nestala pa sve svoje frustracije ispušta na Terezi i vlastitom tijelu: „Jedino biće koje joj je pripadalo i nije moglo pobjeći, talac koji je mogao platiti za sve ostale, bila je Tereza.“¹²⁹ Majka nije znala za stid i mrzila je Terezu, emocionalno je zlostavlja, ismijava pred drugima čitajući njezin dnevnik i ne daje joj nikakvo pravo na privatnosti pa čak ni da se zaključava u kupaonici jer bi očuh ulazio u nju dok je Tereza bila naga. Prema svome tijelu, koje više nije bilo najljepše u gradu kao nekoć, majka se ponaša silovito i šeće gola po kući rušeći tako sve granice između javnog i privatnog: „Majka glasno podriguje, priča bez uvijanja o svom seksualnom životu, pokazuje umjetnu vilicu. Naučila je da je spretno otkači jezikom u ustima tako da joj, kad se nasmije, gornja čeljust padne na donje zube, a lice iznenada dobije zastrašujući izraz. Njeno ponašanje nije ništa drugo nego jedna jedina silovita gesta kojom odbacuje svoju ljepotu i mladost.“¹³⁰ Majka za svoj uništen život traži pravdu i zahtjeva da krivac bude kažnjen, a krivac je Tereza, koju majka želi ostaviti da živi skupa s njom „u svijetu bestidnosti, u kome mladost i ljepota ništa ne znače, gdje je čitavo čovječanstvo samo jedan golemi koncentracioni logor tijela koja su sva slična jedno drugome i u kojima su duše nevidljive.“¹³¹ Terezina duša se uvukla duboko u njezino tijelo i boji se izaći na vidjelo. Tereza se srami svoga tijela i njegovih prirodnih zvukova. Tereza se ne može poistovijetiti s vlastitim tijelom. Terezina ljubomora na Tomáševe ljubavnice je u direktnoj vezi s Terezinim stidom od vlastitoga tijela. S time što joj nije dala da se zaključava u kupaonici, majka je Terezi željela reći da je njezino tijelo jednako kao i sva ostala, da nema pravo na stid i na skrivanje nečega što postoji u milijardama primjeraka. Tijelo je za majku bilo bezvrijedno i za Terezu je golotinja od djetinjstva bila „znak obvezne uniformnosti koncentracionog logora, znak poniženja.“¹³² A Tereza je došla k Tomášu upravo kako bi pobjegla iz majčinog svijeta u kome su sva tijela bila jednaka: „Došla je k njemu da bi njeno tijelo postalo jedinstveno i nezamjenjivo. A on je sad ponovno nacrtao znak jednakosti između nje i drugih – sve ih ljubi na jednak način, miluje ih na jednak način, ne pravi nikakvu, nikakvu, nikakvu razliku između Terezina tijela i drugih tijela. Tako ju je

---

129 Kundera 2000: 59

130 Kundera 2000: 62

131 Kundera 2000: 63

132 Kundera 2000: 76

ponovno poslao u svijet iz kojeg je pobjegla.“¹³³ Tereza je danju pokušavala ukrotiti svoju ljubomoru i biti vesela, ali zato je ljubomora još više divljala u njezinim snovima u kojima bi vrištala i iz kojih bi je Tomáš morao buditi. On je razumio Terezinu bol, ali svejedno nije bio u stanju otrgnuti se od svoje navike spavanja s drugim ženama. Tomáš je zapravo žrtva svog unutrašnjeg *Es muss sein!* Njegove avanture su svojevrsna ovisnost i on je uhvaćen u klopki tijela koja se stalno izmjenjuju: „(...) u trenutku kad bi pošao k njima nisu ga privlačile, ali jedan dan bez njih bio je dovoljan da počne okretati telefonske brojeve ne bi li se s nekom sastao.“¹³⁴ Tomáš se zapravo boji žena. Čezne za njima, ali ih se boji pa je bio prisiljen napraviti kompromis između straha i žudnje kojeg je nazvao „erotsko prijateljstvo“: „Uvjeravao je svoje ljubavnice da samo nesentimentalni odnos, u kome ni jedan partner ne pretendira na život i slobodu drugoga, može donijeti sreću oboma.“¹³⁵ Toga se Tomáš držao sve dok Tereza nije ušla njegov život. Tomáš kojemu je svaka pomisao na intimnost bila odbojna se odjednom našao u situaciji kada jedva čeka zaspati s Terezom: „Gotovo bih rekao da za njih cilj ljubavnog čina nije bilo tjelesno uživanje, nego sam koji će uslijediti poslije njega. Osobito ona nije mogla zaspati bez Tomáša. Kad bi ostala u svojoj podstanarskoj sobi, nije mogla zaspati cijele noći. U njegovu zagrljaju tonula je u san i kad je bila najviše uzbuđena. On joj je šapatom pričao priče koje je izmišljao za nju, razne sitne besmislice, a riječi koje je monotono ponavljao bile su ili utješne ili šaljive. I te su se riječi pretvarale u zbrkane vizije koje su je uvodile u prvi san. Potpuno je vladao njenim snom i zaspala bi one sekunde koju je odabrao.“¹³⁶ Tomáš misli da je voditi ljubav sa ženom i spavati sa ženom dvije različite stvari, gotovo suprotne strasti: „Ljubav se ne izražava žudnjom za tjelesnim sjedinjenjem (ta se žudnja odnosi na bezbroj žena), nego žudnjom za zajedničkim spavanjem (ta se žudnja odnosi na samo jednu ženu).“¹³⁷ Odnos između Tereze i Tomáša nalikuje na odnos između djeteta i roditelja. U tom odnosu je Tereza dijete, a Tomáš otac, odgajatelj, spasitelj. On je njezin princ na bijelom konju koji bi je trebao spasiti, a njemu se kada mu je došla u Prag činilo da je ona dijete koje je netko položio u smolom premazanu košaru i poslao niz rijeku da ga Tomáš izvuče na obalu svoje postelje. Iako je Terezina vjernost za Tomáša bila uvjet oko kojeg nema rasprave, on se nikako nije mogao odreći svojih erotskih prijateljstava. Tomáševa nevjerstva su činila da se Tereza osjeća bespomoćno, „a iz osjećaja

---

133 Kundera 2000: 77

134 Kundera 2000: 32-33

135 Kundera 2000: 20

136 Kundera 2000: 23

137 Kundera 2000: 24

bespomoćnosti rodila se vrtoglavica, neizdrživa čežnja za padom. Hod joj je postao nesiguran i gotovo se svakoga dana događalo da padne, da se udari u nešto, ili da ispusti neki predmet koji je držala u rukama. U njoj je tinjala nesavladiva želja za padom. (...). Onaj tko pada kaže 'Podigni me!' I Tomáš ju je strpljivo podizao.“138 Terezu muči osjećaj niskog samopoštovanja i samopouzdanja. U Pragu stalno ima osjećaj da će joj netko reći da ne spada tamo i da se vrati odakle je i došla. Sav njezin život ovisi o Tomášu: „Sva njena volja za životom visila je o jednoj niti – o Tomáševom glasu, koji je nekad izvukao na površinu njenu dušu skrivenu negdje u utrobi.“139 Tomáševo izjava o tome kako je bio ljubomoran na svog prijatelja kada ga je zamislio s Terezom u ljubavnom činu, za Terezu je bila jednaka osvajanju Nobeleva nagrade jer ju uzdiže iznad drugih žena u Tomáševom životu i daje joj do znanja da je voli, možda jednako kao ona njega. Tomáš duboko suosjeća s Terezom i kako bi joj ublažio muke ženi se njome i kupuje joj psa. Nakon ruske okupacije Praga, sele se u Zürich, ali Tomáš i dalje ima susrete s drugim ženama zbog čega se Tereza vraća u Prag. Tomáša je obavijestila putem pisma i nije mu dala izbora, sama je donijela odluku, jednako kao što je sama odlučila o tome da dođe k njemu u Prag: „Spoznaja da je potpuno bespomoćan djelovala je na njega kao udarac batinom, ali ga je istodobno i umirila. Nitko ga nije prisiljavao da se odlučuje za ovo ili ono. Nije morao gledati u zid kuće preko puta i pitati se želi li ili ne želi živjeti s njom. Tereza je o svemu odlučila sama. (...) Tereza je jednoga dana bez poziva došla k njemu. Jednog dana je na isti način otišla. Doputovala je s jednim teškim kovčegom. S jednim teškim kovčegom je i otputovala.“140 Tomáš se nikada nije osjećao slobodno tijekom sedam godina provedenih s Terezom: „Proživio je sedam godina vezan uz nju i njene su oči pratile svaki njegov korak. To je u njemu izazivalo osjećaj kao da su mu za noge vezane željezne kugle. Korak mu je odjednom postao mnogo lakši. Gotovo je lebdio. Našao se u magičnu Parmenidovu polju, uživao je u slatkoj lakoći postojanja.“141 Međutim, lakoću koju osjeća nakon Terezinog odlaska kviri Tomáševo suosjećanje kojim ga je Tereza kao virusom zarazila: „Ništa nije teže od suosjećanja. Ni vlastita bol nije tako teška kao bol suosjećanja s nekim za nekoga, umjesto nekoga, bol višestruko umnožena kroz misaone predodžbe, bol produžena u stotinu odjeka.“142 Tereza misli da je ona u ovoj vezi ona slaba, a Tomáš jak, a ona želi da Tomáš bude isto tako slab kao i ona. U Švicarskoj Terezi postaje jasno da je o

---

138 Kundera 2000: 82

139 Kundera 2000: 75

140 Kundera 2000: 42

141 Kundera 2000: 43

142 Kundera 2000: 45

Tomášu tamo ovisna o svemu, ne samo u ljubavnim stvarima. Međutim, Terezino napuštanje Tomáša kao čin snage i ljubavi se pokaže neistinitim i licemjernim već u sljedećem poglavlju u kojem Tomáš dolazi za njom u Prag i pita je što je čekala nakon poziva redakciji, a ona se ne usuđuje reći mu da je čekala njega. Tereza je izmanipulirala Tomáša svojom slabošću. Tijekom buđenja te iste noći, Terezi kroz glavu prolazi misao kako se Tomáš vratio zbog nje u Prag i kako on više nije odgovoran za nju, nego ona za njega i taj teret joj se čini preteškim da bi ga nosila. Tereza od početka odgovornost za svoj život i postupke prebacuje na nekog drugog. Ili na Tomáša ili na sudbinu koja ih je spojila. Tomáša je izabrala jer je imao knjigu na stolu kada ga je upoznala, što je shvatila kao znak prepoznavanja tajnog bratstva. Tereza previše odgovornosti za Tomáševo nevjerstvo pripisuje sebi i svojim „nedostacima“. Ne pada joj niti jednom na pamet da Tomáševa nevjerstva nemaju veze s njezinim nesigurnostima i strahovima nego s njegovima. Ona vodi bitku sama protiv sebe, njezina duša i tijelo su u stalnom sukobu što se dobro vidi u susretu s inženjerom. Iako ispočetka uzbuđena, kada shvati da se njezino tijelo nalazi u zagrljaju muškraca kojemu nikada nije dala verbalni pristanak da ga uzme hvataju je mržnja i bijes. Ali muškarac je ne pušta i kada zapazi njezin gnjev, pokreti mu se ubrzavaju. Tereza se pokušava oduprijeti orgazmu, ali bezuspješno i on završava u urlanju i pljuvanju. Ponovno u nasilju i hrvanju tipičnom za Kunderu. Međutim, Terezu to iskustvo ne ispunjava, osjeća se poniženo i ima potrebu isprazniti crijeva, osjeća se da je dotakla dno i da je opet postala samo tijelo: „Sjedila je na školjci i potreba da isprazni utrobu, koja ju je iznenada obuzela, kao da je bila dio želje da stigne do dna poniženja, da što više i što potpunije bude samo tijelo, o kojem je majka govorila da postoji samo zato da probavlja i luči otpadne tvari. (...) Nema ničeg jadrnijeg od njezinoga golog tijela što sjedi na tom proširenom kraju kanalizacijske cijevi. Njezina je duša izgubila radoznalost promatrača, svoju zlobu i ponos; sad je opet bila negdje duboko u tijelu, u najskrivenijem dijelu utrobe i očajnički čekala da je netko pozove da izađe van.“¹⁴³ Čini se kako Tereza nema snage to učiniti sama. Tereza osjeća u tom trenutku da bi se zaljubila u njega da ga vidi i čuje njegov glas, da pozove uplašenu dušu u njezinom tijelu: „Tereza zna da tako izgledaju trenuci kada se rađa ljubav – žena ne može odoljeti glasu koji poziva njenu uplašenu dušu. Muškarac ne može odoljeti ženi čija duša reagira na njegov glas. Tomáš nigdje nije zaštićen od mamca ljubavi i zato Tereza mora strepeti za njega svakoga sata, svake minute.“¹⁴⁴ U toj strepnji i borbi za Tomáša jedino oružje joj je njezina vjernost: „Njihova ljubav bila je

---

143 Kundera 2000: 197-198

144 Kundera 2000: 202

čudno asimetrična građevina –stajala je oslonjena na apsolutnu sigurnost njene vjernosti kao neki divovski dvorac na jedan jedini stup.“¹⁴⁵ Ponovno misli da su sve žene iste i da reagiraju poput nje. Osim toga, pridaje veliku važnost opstanku veze isključivo svojoj vjertnosti, Tomáševo suosjećanje i ljubav ne uzima u obzir. Tereza je prve godine dok je vodila ljubav s Tomášem, vikala, tako je htjela zaslijepiti i zaglušiti čula. Kasnije je manje vikala, ali duša joj je i dalje bila zaslijepljena ljubavlju i ništa nije znala. S obzirom na to da je Tereza uvjerenjena da njihovu ljubav drži samo njezina vjernost, ona Tomášu ne želi reći ništa u vezi susreta s inženjerom. Boji se da bi se cijela njihova ljubav srušila ako bi Tomáš dobio sliku na kojoj je ona u inženjerovom zagrljaju: „(...) ljubavi su kao imperije – kad se ugasi misao na kojima su zasnovane, gase se i one.“¹⁴⁶ Tereza smatra da je ona previše slaba, a Tomáš previše jak, nisu jednaki. Jedino biće za koje Tereza govori da je slabije i radi kojeg mora izdržati je jezin pas Karenjin. Također samo prema njemu gaji bezuvjetnu ljubav, dok se prema Tomášu *mora* odnositi s ljubvlju jer joj je on potreban. „Nikad nećemo moći sa sigurnošću ustanoviti u kojoj su mjeri naši odnosi prema drugim ljudima posljedica naših osjećaja, ljubavi, mržnje, dobrote ili zlobe, a u kojoj su mjeri predodređeni odnosom snaga između pojedinaca. Stvarna dobrota čovjeka može se pokazati u svoj svojoj čistoći i slobodi samo u odnosu prema nekome tko ne posjeduje nikakvu moć. Pravi ispit ljudskog morala, onaj osnovni (iskren tako duboko da uzmiče našem pogledu) jest u odnosu čovjeka prema onima koji su mu prepušteni na milost i nemilost – prema životinjama.“¹⁴⁷ Tereza misli da je njezina ljubav prema Karenjuni ljepša od njezine ljubavi prema Tomášu. Zaključuje da je to zbog toga što od Karenjina, za razliku od Tomáša, ništa ne traži za uzvrat, ta ljubav je bez interesa: „Možda nismo u stanju voljeti se upravo zato što želimo biti voljeni, to jest zato što od onoga drugog tražimo nešto (ljubav), umjesto da mu prilazimo bez zahtjeva i želimo samo njegovu prisutnost.“¹⁴⁸ Tereza prihvaća Karenjina takvog kakav je, ne želi ga mijenjati prema svome liku. Ta ljubav je dobrovoljna, nitko joj ništa nije nametnuo. Tereza naposljetku shvaća da je je svoje slabosti uvijek iskorištavala protiv Tomáša: „Svi smo skloni da u snazi uvijek vidimo krivca, a u slabosti nevine žrtve. Ali Tereza sad zna da je u njezinom slučaju bilo suprotno! I njeni snovi, kao da su znali u čemu je jedina slabost tog muškarca, ukazivali su mu na Terezine patnje i tjerali ga na povlačenje! Njezina je slabost bila agresivna i prisiljavala ga

---

145 Kundera 2000: 203

146 Kundera 2000: 217

147 Kundera 2000: 370

148 Kundera 2000: 379

na stalne kapitulacije dok konačno nije izgubio svoju snagu i pretvorio se u zeca u njezinu naručju.“¹⁴⁹ Međutim, Tomáš je na selu konačno opet pronašao sreću. Bio je oslobođen svih misija, svih *es muss sein*, imperativa kojem je robovao: „Što znači pretvoriti se u zeca? To znači izgubiti svaku snagu. To znači da jedno od njih nije više snažnije od drugoga.“¹⁵⁰ Tomáš više ne čezne za drugim ženama, a ona je shvatila da nije u njegovoj moći da zavoli samu sebe.

Tereza nije jedini ženski lik koji u muškarcu želi pronaći svog spasitelja. Sabina, iako tjerana svojim vlastitim *es muss sein* i unutarnjom potrebom za izdajom u Franzu želi pronaći jakog muškarca koji bi je zaštitio: „Ne puštaj me, drži me čvrsto, uhvati me, pretvori me u robinju, budi snažan!“¹⁵¹ Sabina se želi prepustiti tuđoj snazi. A Franz i je snažan, ali samo fizički, ne na način na koji ona želi da bude jak: „Franz je snažan, ali njegova je snaga usmjerena samo prema okolini. Prema ljudima s kojima živi, koje voli, on je slab. Franzova se slabost naziva dobrotom. Franz ne bi nikada ništa naredio Sabini. Ne bi joj naredio, kao nekad Tomáš, da položi zrcalo na pod i gola hoda po njemu. Ne nedostaje mu čulnost, nego snaga zapovijedanja. Postoje stvari koje se mogu samo realizirati silom. Tjelesna je ljubav nezamisliva bez nasilja.“¹⁵² Barem za Sabinu. Pita Franza zašto nekada ne bi iskoristio tu svoju silu protiv nje, a Franz odgovara: „Zato što ljubav znači odricanje od sile.“¹⁵³ S tom izjavom, iako ju je Sabina smatrala istinitom i divnom, Franz se diskvalificirao u Sabininom erotskom životu. I kroz *Nepodnošljivu lakoću postojanja* provlači se motiv dominacije i submisivnosti. Tomáš je u svojim odnosima sa ženama dominantan, ali on svoju dominaciju ne uspostavlja batinama, nego autoritativnim glasom kojemu se žene sasvim drugačijih karaktera pokoravaju: „Imao je svoj način da nedužni razgovor sa ženom pretvori u erotsku situaciju – nije to radio ni milovanjem, ni dodirom, ni laskanjem, ni molbom nego naredbom koju je izgovarao naglo, iznenadno, tihim glasom, ali energično i autoritativno, i uvijek s fizičkim odstojanjem; nikad u takvom trenutku nije dodirivao ženu.“¹⁵⁴ Riječi koje je Tomáš upućivao ženama u tim trenucima su „svuci se“, a u Terezi je ta naredba izazivala uzbuđenje zbog toga što se pokorava.

---

149 Kundera 2000: 394

150 Kundera 2000: 397

151 Kundera 2000: 127

152 Kundera 2000: 142

153 Kundera 2000: 143

154 Kundera 2000: 88

Da Sabina sebe također nastoji unakaziti vidi se u sceni sa Franzom u kojoj mrtva ozbiljna stavlja polucilindar na glavu: „Sada je vidio ženu samo u rublju, lijepu, nepristupačnu, ravnodušnu, sa strašnim i sasvim neumjesnim polucilindrom na glavi. (...) polucilindar nije značio šalu nego nasilje, nasilje nad Sabinom, nad njenim ženskim dostojanstvom. (...) Rublje je potcrtavalo njezinu žensku privlačnost, a tvrdi muški šešir tu je ženstvenost poništavao, potiskivao, činio smiješnom.“¹⁵⁵ Cilindar na njezinoj glavi je značio poniženje. U situaciji kada je s Tomášem stavila šešir „umjesto da se odupre tom poniženju, više ga je voljela ponosno i provokativno demonstrirati, kao da se javno i dobrovoljno prepušta silovanju.“¹⁵⁶ Sabina je umorna jedinka koja je kroz brojne seksualne eskapade trampila svoje tijelo kako bi smirila neugodu koju u njoj izaziva komunistička glazba, skupine i razmišljanja. Sabinina golotinja njoj ne predstavlja nikakvu utjehu. I ona je samo žrtva unutrašnjeg imperativa – porivom za izdajom.

Zaključno bismo mogli reći:

Kundera suggests that erotic intimacy promises a real, if already threatened, refuge for individuality in the modern world; hence he often insists that his books are essentially „love stories“. Yet, it must be said that in Kundera's novels sex is generally a rather chilly, dehumanizing event, an exercise that offers precious little refuge. Not to put too fine a point on it, there is something distinctly creepy about his portrayals of intimate relationships; in every case what we see is sex in the service of power, betrayal, diversion, or despair, only very rarely in the service of affection or genuine intimacy.¹⁵⁷

---

¹⁵⁵ Kundera 2000: 11,113-114

¹⁵⁶ Kundera 2000: 114

¹⁵⁷ Roger Kimball: The ambiguities of Milan Kundera

4. Zaključak

Iako se sam Milan Kundera protivi tome da se njegovi romani nazivaju politčkima, ne može se poreći činjenica da u velikoj većini njegovih djela politika ima velik utjecaj na život likova. U ovome radu su analizirana tri Kunderina djela: *Šala*, *Oproštajni valcer* i *Nepodnošljiva lakoća postojanja* s naglaskom na analizu motiva moći u javnom i privatnom životu likova. Kako su vrijeme i mjesto radnje sva tri romana smještena u socijalističkoj Čehoslovačkoj, politički sustav koji utječe na živote likova je u sva tri romana jedno te isti: socijalizam. Kundera opisuje opresivan i totalitaristički režim koji je sam sebe shvaćao previše ozbiljno i gdje se na jednoj strani nalazi masa, a na drugoj individualac. Između vladajuće mase i pojedinca vlada nejednak odnos moći. Država je ona koja ima moć odlučivati o sudbini drugih i ona koja preuzima ulogu mučitelja dok je pojedinac onaj koji trpi njezine odluke i onaj koji preuzima ulogu žrtve. Rigidni režim ne trpi nikakvo neslaganje i u trenu se mogao okrenuti protiv bilo koga, mučitelj u svakom trenutku može i sam postati žrtva. Očekivanje koje se postavlja je da je svugdje trebala vladati jednomišljenost i da se čovjek odrekne svoje privatnosti zbog uzvišenijih ciljeva, a svatko tko je pokazivao drugačije mišljenje bio je prijetnja. Zadirući u misli i stajališta pojedinca, država prelazi granicu između javnog i privatnog i sprovodi nasilje nad svojim stanovnicima. Nasilno se želi iskorijeniti sve što je drugačije i nema se poštovanja prema čojekovoj individualnosti, mišljenju i privatnom životu. Građani se špijuniraju, a njihovo djelovanje koristi protiv njih. Država je svojevrsni voajer, dominantna je, a onaj koji je dominantan ima moć. Postavlja se pitanje može li pojedinac uopće djelovati u takvom društvu te kakve posljedice njegovo djelovanje ima. Alan Taylor smatra da pojedinac itekako djeluje, ali da njegovo djelovanje gotovo uvijek ima suprotan učinak od željenog, tj. namjeravanog, kao što je npr. slučaj s Ludvikovom osvetom koja mu se vrati kao gorka šala. Iako bi se moglo zaključiti kako se Kundera protivi bilo kakvom političkom sustavu, međutim, to nije točno. Kundera se svojim pisanjem protivi i upozorava na načine razmišljanja koji vrednuju dogme. Bitno za napomenuti je i da Kundera ne poziva na osvetu, svaki puta kada je netko pokušao uspostaviti nadmoć nad drugom osobom, to mu se vratilo. Mehanizmi koji su na snazi u javnom životu, djeluju i u privatnom životu ljudi. U *Šali* i *Oproštajnom valceru* se istražuje koncept da je čovjek čovjeku vuk. U prvom

romau muškarci su prikazani kao zlostavljači dok su žene prikazane kao žrtve tog zlostavljanja, ali koje se većinom protiv njega ne bune nego ga treže i uživaju u njemu. U *Oproštajnim valceru* se situacija donekle mijenja i imamo lik okrutne žene i muškaraca koji se boje intimnosti. Žene su za njih zlostavljači, agresori, dok oni sebe sami vide kao njihove žrtve. Prikazuju se slomljene individue bez pravog kapaciteta za intimnost i sa strahom od drugih. Posebice su u *Oproštajnom valceru* i *Nepodnošljivoj lakoći postojanja* žene prikazane kao slabiji spol i kao one koje ne mogu same odlučivati o svom životu, nego čekaju princa na bijelom konju da ih spasi. Kao što se u javnom životu masa okreće protiv pojedinca i u privatnom životu se skupina ljudi lako okrene protiv individue, tj. nekoga tko se ističe i tko je drugačiji, a često i slabiji od njih, što se dobro vidi u sceni kada je hrpa muškaraca spremna slagati da su svi imali spolni odnos s Ruženom i u sceni na bazenu kada Olga odbija da je se snima, a ostale žene joj se počnu podrugivati. I baš je upravo tijelo ono koje postaje egzistencijalno uporište pojedinca i sredstvo na kojemu se ispuštaju frustracije i tenzije. Iako su svi likovi puno toga pretrpjeli, Kundera nikoga ne prizaju kao potpuno dobrog ili potpuno lošeg, svi likovi se mogu sagledati iz više kuteva i teško je zauzeti samo jednu stranu kao čitatelj. Kundera istražuje relativnost čovjeka i mogućnost njegovog djelovanja u opresivnom režimu sa svim posljedicama koje ono nosi.

5.Literatura

Primarna literatura:

Kundera, Milan (2000): *Šala*. Zagreb: Meandar. S češkog preveo Nikola Kršić.

Kundera, Milan (2001): *Oproštajni valcer*. Zagreb: Meandar. S češkog preveo Nikola Kršić.

Kundera, Milan (2000): *Nepodnošljiva lakoća postojanja*. Zagreb: Meandar. S češkog preveo Nikola Kršić

Sekundarna literatura:

Banerjee, Sarbani (2015): „I don't think. Therefore I am Not“ – Milan Kundera's Expeditions through a Brain-dead Czechoslovakia haunted by Kitch. *The Word Hoard*. Vol. 1, Issue 3, Article 8 [[http:// ir.lib.uwo.ca/wordhoard/vol1/iss3/8](http://ir.lib.uwo.ca/wordhoard/vol1/iss3/8), zadnji put gledano 30.6.2018.]

Belyavsky, Victoria (2007): *Word Play: Fundamental words in Kundera's Czech Novels*. [https://wescholar.wesleyan.edu/etd_hon_theses/32/, zadnji put gledano 18.6.2018]

Češka, Jakub (2005): *Království motivů. Motivická analýza románů Milana Kundery*. Nakladatelství TOGGA, Praha.

Grenier, Yvone (2006): Milan Kundera on Politics and the Novel. *History of Intellectual Culture*. Vol. 6, No. 1 [<https://www.ucalgary.ca/hic/issues/vol6/3>, zadnji put gledano 20.6.2018]

Kimball, Roger: The ambiguities of Milan Kundera. January 1986. *The New Criterion*. Vol. 3, No.10/ lipanj 2018 [<https://www.newcriterion.com/issues/1986/1/the-ambiguities-of-milan-kundera>, zadnji put gledano 15.6.2018]

Kundera, Milan (2002): *Umjetnost romana*. Meandar: Zagreb.

Kundera, Milan; Restuccia, Frances L. (1990): Homo homini Lupus. Milan Kunderas „The Joke“. Contemporary Literature. Vol 31, No. 3, str. 281-299. University of Wisconsin Press. [https://www.jstor.org/stable/pdf/1208535.pdf?seq=1#page_scan_tab_contents, zadnji put gledano 20.6.2018]

Taylor, Alan (1994): Anti-Agency: The Rhetorical Situation, Guilt, and the Power of Laughter in the Novels of Milan Kundera. [<http://www.kundera.de/english/Info-Point/Anti-Agency/anti-agency.html>, zadnji put gledano 15.6.2018.]